

ΚΡΙΤΙΚΟΝ ΚΑΙ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

Η ΙΕΡΑ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΦΑΝΑΡΙΟΦΕΡΣΑΛΩΝ

Ὁ Σεβ. Μητροπολίτης Παραμυθίας καὶ Φιλιατῶν κ. Ἀθηναγόρας ἐξ ἀφορμῆς τῆς ἡμετέρας μελέτης περὶ τῆς Μητροπόλεως Φαναριοφερσαλῶν (πρβλ. «Θεολογία» τεύχος ΚΖ' καὶ ἐν φυλλαδίῳ μετὰ προσθηκῶν, Ἀθήναι 1929), ἐδημοσίευσεν διατριβὴν περὶ τῆς αὐτῆς Μητροπόλεως διὰ μέσου τῶν αἰῶνων (πρβλ. «Θεολογία» τόμος Η τεύχος ΚΘ' σελ. 79). Ἐπὶ τούτου ἐπιτραπήτω ἡμῖν νὰ παρατηρήσωμεν τὰ ἑξῆς.

Νομίζομεν ὅτι ἔδει ἐν τῇ ἀναδημοσιεύσει τοῦ καταλόγου εὐκρινέστερον νὰ κατεγράφοντο αἱ παραλείψεις ἡμῶν καὶ αἱ τῶν πρὸ ἡμῶν γραψάντων, ἔτι δὲ ἔδει νὰ διευκρινίζοντο ποῖαι αἱ προσθήκαι εἰς ὅσα παρ' ἄλλων προεδημοσιεύθησαν. Ὁ Περρῆβιος αἴφνης καὶ ὁ Στέφανος ἐδημοσιεύθησαν καὶ παρ' ἡμῶν, παραθέτει ὅμως τούτους ὁ Ἅγιος ἀδελφὸς ὡς ἐὰν διὰ πρώτην φορὰν ἀνεφαίνοντο (σελ. 3).

Ἀμφιβάλλει ὁ ἅγιος ἀδελφὸς διὰ τὴν ὑπαρξίν τοῦ Λαμιανοῦ ὄν μόνον ἡμεῖς ἀναγράφομεν ἔτει 1382 ὅστις ὅμως ἐπὶ ἀδιασείστου στηρίζεται πληροφορίας. (πρβλ. L. Heuzey et H. Daumet, Mission archeol. de Macedoine. Paris 1876 σελ. 468).

Ὁ ἅγιος Παραμυθίας ἐν τῷ ζήλῳ αὐτοῦ ὅπως συμπληρώσῃ τὰ ὅσα ἐδημοσιεύσαμεν προβαίνει εἰς ἐπανορθώσεις σφαλμάτων ἃ ἡμεῖς οὐδέποτε διεπραξάμεν, τὸνναντίον διορθώσαμεν ἄλλους πρὸ ἡμῶν γραψάντας σφαλλέντας. Ἀναγράφει δηλ. «Ἰωάσαφ ὄν ὑπέλαβον οἱ περὶ Φαναρίου **γράφαντες** ὅτι οὗτος εἶναι ὁ κατὰ κόσμον βασιλεὺς Ἰωάννης Οὐρσεῖς, Ἄγγελος Κομνηνὸς Δούκας Παλαιολόγος ὁ ὡς μοναχὸς Ἰωάσαφ ὁ δῆθεν ἐπὶ δέκα καὶ ἐπτὰ ἔτη διατελέσας Ἐπίσκοπος Φαναρίου». Ἴδου ὅμως τί γράφομεν ἡμεῖς. «Προφάνῳ σφάλλεται ὁ Ζωσιμᾶς, ὁ Γιαννόπουλος καὶ εἴ τις ἄλλος ἀναγράφοντες ὅτι ὁ Ἰωάσαφ οὗτος ὁ Ἐπίσκοπος Φαναρίου ἦτο ὁ ἡγεμὼν Ἰωάννης Οὐρσεῖς ὁ ἐν ἔτει 1392 ἀποχωρήσας εἰς Μετέωρα ὑπὸ τὸ ὄνομα καρεῖς Ἰωάσαφ ὅστις ἀπέθανε τῇ 10 Νοεμβρίου 1410 ἐν τῇ Μονῇ Μεταμορφώσεως τοῦ Μετεώρου» (σελ. 245). Γράφει προσέτι ὅτι Ἰωάσαφ δὲν ὑπῆρξε παρὰ λήγοντος τοῦ ΙΕ' καὶ ἀρχῆς τοῦ ΙΣ' αἰῶνος. Καὶ Ἰωάσαφ μὲν ἔτει 1388 ἀναγράφει ὁ Ἀμασεῖας ἔμπειρος τῶν πηγῶν ἔρευνητῆς, Ἰωάσαφ δὲ Β' ὄν ἀναγράφομεν ἡμεῖς ἔτει 1426 ἵνα ὁ Ἅγιος Παραμυθίας, δογματίσῃ ὅτι «οὐδέποτε ὑπῆρξεν» (σελ. 4) ἀναγράφεται ὑπὸ Heuzey

1. Ὑπάρχει καὶ γνώμη ὅτι πρόκειται περὶ τοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνῶ (πρβλ. Πολυκάρπου Ἱερομ. Τὰ Μετέωρα Ἀθ. 1882 σελ. 20 καὶ ἑξ). Ν. Ι. Γιαννοπούλου Τὰ Μετέωρα Βόλος 1926 σελ. 59—60, ἐνθα ἀναγράφεται ὁ Ἄντ Καντακουζηνὸς ὡς κτίτωρ τοῦ Ἁγ. Στεφάνου Μετεώρων, καὶ Leake Northern Greece τόμ. IV σελ. 537.

et Daumet (ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 468). Ἐν πολυτίμῳ ἐγγράφῳ ἀχρονολο-
γῆται μὲ ἐπιγραφὴν «Σύγγραμμα ἱστορικὸν ὡς ἐν συνόψει συντεθὲν
δηλοῦν περὶ τῆς Σηπτεῶς ὅτι τε ἐστὶ τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου τῆς
Δουπιάνου καὶ Σταγῶν καὶ πῶς σήμερον λέγεται Μετεώρου» (πρβλ.
Heuzey et Daumet ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 442—444), διευκρινίζεται τέλεον
τίς Ἰωάσαφ ἐγένετο Ἐπίσκοπος Φαναρίου ἀναγράφοντι «Εὗρομεν δὲ
καὶ ἁγίαν Εἰκόνα οὖσαν ὑπογεγραμμένην «Δέησις τοῦ δούλου τοῦ
Θεοῦ Σεραπίωνος μοναχοῦ τοῦ τέκτονος καὶ καθηγουμένου τῆς Μονῆς
Παντοκράτορος ἔτος 5 2 λδ (ἦτοι 6934=1426). **Εἰς τὸν αὐτὸν και-
ρὸν** ἐποίησεν ὁ ἐν Ἱερομ. κῦρ Ἰωάσαφ χρόνους ΙΖ' διέπων καὶ αὐ-
τὸς κατὰ τὴν ἔκπαιλαι συνήθειαν ὡς πατὴρ τοῦ Μετεώρου. Ὁ δὲ κῦρ
Διονύσιος ὁ Λαρίσσης ἐτίμησεν εἰς τὴν Ἡγουμενεῖαν τοῦ Μετεώρου
τὸν Ἰωάσαφ τοῦτον καὶ ὕστερον ἐποίησεν Ἐπίσκοπον Φαναρίου (σ.
442). Ἐν ὑστέροις γοῦν ἦλθεν ὁ κυρὸς Ἰωάσαφ ὁ Παλαιολόγος ἀπὸ
τοῦ Ἀγ. Ὄρους . . . κατὰ διαδοχὴν καὶ αὐτὸς πατὴρ Μετεώρου ἐπω-
νομάσθη καὶ οὐχὶ Ἡγούμενος» (ἐνθ' ἄνωτ. σ. 444).

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφει (σελ. 4 ὑποσ.) ἀνώνυμον Φερσά-
λων ἔτει 1222 χειροτονηθέντα ὑπὸ τῆς ὑπὸ τὸν Ναυπάκτου Ἰωάννην
τὸν Ἀπόκαυτον Συνόδου. Ἡμεῖς ἀναγράφομεν ἀνώνυμον (σελ. 19
φυλλάδ.) Φερσάλων ἔτει 1223 ἀναφαινόμενον ἐν τῇ ὑπὸ τὴν προε-
δρεῖαν τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας Δημητρίου τοῦ Χωματιανοῦ
Συνόδῳ ἐπὶ Πατριάρχου Γερμανοῦ τοῦ Β' (πρβλ. Κ. Δεληκάνη πατρ.
ἔγγραφα τ. γ'. σελ. 956—981).

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφει «Μαρτύριος 1558 ὑπὸ τοῦ Ἀμα-
σείας ἀναφερόμενος, τὸν Μαρτύριον ἀπαντῶμεν καὶ ἡμεῖς» τοιουτο-
τρόπως σχηματίζεται ἡ ἐντύπωσις ὅτι ἡμεῖς παραλείπομεν τὸν Μαρ-
τύριον καὶ μᾶς διορθῶναι ὁ Ἅγιος ἀδελφός. Ἄλλ' ἡμεῖς ἀναγράφομεν
«Μαρτύριος 1558 ἀναγραφόμενος ἐν τῇ προειρημένῃ ἐπιγραφῇ τῆς
Μονῆς Δοσίκου».

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφων τὸν Σεραφεῖμ προσθέτει ὅτι ἐπι-
κρατεῖ σύγχυσις περὶ τούτου. Νομίζομεν ὅτι ἔδει νὰ ἀναφέρῃ ὅτι τὴν
σύγχυσιν διευκρινίσαιμ ἡμεῖς ἀναγράφαντες «σφάλλεται ὁ Ἀμασείας'
ὁ Ζωσιμᾶς καὶ πᾶς ἄλλος . . .» (σελ. φυλλ. 8).

Περὶ τοῦ Σεργίου ὁ Σεβ. Παραμ. γράφει «Σέργιος μετὰ τὸ 1613
ὄν ὁ Ἀμασείας γράφει τὸ 1611 ἀκολουθῶν τὸν Ὑψηλάντην μὴ ἀλη-
θεύοντα ἐν πᾶσιν». Ἡμεῖς τὸν Σέργιον ἀναγράφομεν τὸ 1609 (σελ.
19) παραπέμποντες εἰς ἀληθῆ πληροφορίαν τοῦ Ὑψηλάντου, ἐφ' ὅσον
ὁ Σέργιος ἀναγράφεται ἐν πατριαρχικῇ ἐγγράφῳ περὶ συνοικεσίου τι-
νὸς ἐπὶ πατριάρχου Νεοφύτου (πρβλ. Ἀθ. Κομνηνοῦ Ὑψηλάντου
Τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν σελ. 127). Τὸ 1610 ἀναφέρεται ἐπιστολὴ τοῦ Πα-
τριάρχου Νεοφύτου Β' πρὸς τὸν Φ. κ. Ν. ἀθωωτικῆ τοῦ προκαθαιρέ-
θέντος παπᾶ Λάμπρου Βούρα (Μεσ. Βιβλ. Σάθα τ. 3 σ. 558)

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφει «Εὐθύμιος τὸ 1624 μὴ ἀναφε-
ρόμενος ὑπὸ τῶν ἄλλων καταλόγων τὸν ὁποῖον ὁμοῦς ὁ Σεβ. Θεσσα-
λιώτιδος εὗρίσκει ὑπογράφοντα τὴν καθάραισιν τοῦ Στραβομασείας

Γρηγορίου ἔτει 1624, ἀλλ' ἡ καθαίρεσις αὐτῆ τοῦ Πατριάρχου Γρηγορίου ἐγένετο οὐχὶ τὸ ἔτος 1624 ἀλλὰ τὸ 1623, ἄρα γε ἀνεγνώσθη καλῶς ἡ ὑπογραφή Εὐθύμιος;» Ὅντως ὁ Εὐθύμιος ὑπογράφεται ἐν ἔγγράφῳ ἀναφερομένῳ εἰς τὸν Στραβο-Ἀμασείας Γρηγόριον **τρικαθηρημένον**, διὰ τὰ πολλὰ χρέη του ὁμιλοῦντι (πρβλ. Ἄ. Παπαδ. Κεραμέως Ἐναλ. Ἱεροσ. Βιβλ. τ. δ' σελ. 96). Ὁ Θεοφάνης ἀναφέρεται ὡς πρῶτον Φανορίου ἐκλεγείς Π. Πατρῶν (πρβλ. ἡ Ἱερὰ Μητρο. Φαναριοφερσάλων σ. 19) συνεπῶς δὲν εἶνε γνωστὸς μόνον παρ' Ἀμασείας ὡς ἀναφέρει ὁ Σεβ. Παραμυθίας, ἀφοῦ καὶ ἡμεῖς τὸν ἀναφέρουεν.

Μετὰ τὸν Θεοφάνην ἔρχεται χρονολογικῶς ὁ Εὐθύμιος ἔτει ΖΡΜΘ (1641) ὡς ἡ ἐπιγραφή ἐν τῷ παρεκκλησίῳ τοῦ χωρίου Σιάμ ἦν ἐδημοσιεύσαμεν (πρβλ. αἱ Ἱερὰὶ Μοναὶ τῆς Πίνδου Ἄθ. 1929 σελ. 15 ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Θεολογίας) καὶ οὐχὶ 1633 ὡς ἀναφέρει ὁ Ἀμασείας.

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφει «Ἀνανίας 1635 κατὰ τὸν Σεβ. Θεσσαλ. ἀλλ' ὡς εἶδομεν τὸ 1633 ἦτο ὁ Εὐθύμιος ὁ αὐτὸς καὶ κατὰ τὸ 1641 καὶ 1644 μέχρι τοῦ 1652 καὶ 1682 πῶς λοιπὸν εὐρέθη τὸ 1635 καὶ 1637 τὴν λύσιν ἀπεκδεχόμεθα παρὰ τοῦ Σεβ. Θεσσαλ. διότι ὁ Ἀνανίας δὲν ἔχει ἐνταῦθα τὸν τόπον του» (σελ. 7).

Εἰς ταῦτα οὐχὶ εἰκάζοντες ἀλλ' ἐπὶ τῇ βάσει ἔγγράφων πηγῶν ἀπαντῶμεν ὅτι ὁ Ἀνανίας ὡς Ἀρχιεπίσκοπος Φανορίου καὶ Νεοχωρίου ἀπαντᾶται ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ ἐξωκκλησίου ἐν τῷ χωρίῳ Σκλάταινα ἐν ἔτει ΑΧΛΕ 1635 (πρβλ. ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 20). Ὁ ἴδιος βεβαίως Ἀνανίας ἀναφαίνεται ἔτει ΑΧΛΖ 1637 ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἐνοριακοῦ Ναοῦ Μεσοβουνίου (ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 19). Ἐτερος δὲ Ἀνανίας ἀναφαίνεται ἔτει ΑΧΠΒ 1682 ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Μπουκοβίτσας (ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 14).

Μετὰ τὸν Ἀνανίαν ἀπαντᾶται ὁ Ἀθανάσιος ἐν ἔτει ΖΡΟΑ (1663) ὡς ὀρθῶς ἐδημοσιεύσαμεν (ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 16) εἶτα Εὐθύμιος ἀναγραφόμενος ἐν ἐπιγραφῇ 1644 (ΖΡΝΒ) τῆς Μονῆς Βλασίου καὶ 1646 τοῦ χωρίου Μεζήλου (ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 15—24), ὁμοίως Εὐθύμιος ἀναγράφεται ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ ἐξωκκλησίου τοῦ χωρίου Μεσονικόλα ΖΡΥΕ (1637) (ἔνθ' ἄνωτ. σελ. 37), ἃς ἐδημοσιεύσαμεν.

Ὁ Σεβ. Παραμ. ἀναγράφει «ὁ Σεβ. Θεσσαλ. τοποθετῶν τὸν Δωρόθεον τὸ 1706 ἀσφαλῶς σφάλλεται» (σελ. 8). Ἀληθές εἶναι ὅτι ἡμεῖς παραπέμπομεν (πρβλ. Ἱερὰ Μητροπ. Φαναριοφερσάλων Ἄθ. 1929 σελ. 247) εἰς πραγματείαν τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ καθηγητοῦ κ. Σ. Μεγάροδου (πρβλ. Ἐπετ. Φιλ. Συλ. Παρνασσοῦ τ. 10 σελ. 157), ἐν ἣ ἡ χρονολογία εἶναι 1760 ὥστε τὸ τυπογραφικὸν λάθος εἶναι προφανές.

Ὁ Σὺμεὼν ἔτει 1718 ἀναφέρεται ἐν ἐπιστολῇ ἀπὸ 7 Δεκ. «ἐκ τῆς κατὰ τὴν κόμην τῶν Βραβιανῶν (Ἀγράφων) ἀνηλίου Γούβης». (Μεσ. Βιβλ. Σάθα τ. 3 σ. 539).

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας ἀναγράφων τὸν Δωρόθεον ἐν ἔτει 1758 μέχρι τοῦ 1763 σφάλλεται ἀκολουθῶν τὸν Ἀμασείας, ἀφοῦ ἔτει αφορ (1759) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Κόστη ἀναγράφεται ὁ Μακάριος καὶ

ἔτει 1758 ὁ ἴδιος ἐν ἐπιγραφῇ Μονῆς Σκλαταίνης. Ἐν ἔτει δὲ 1758 ἀναγράφεται καὶ Νεκτάριος.

Ὁρθῶς ἀναγράφομεν Ἰάκωβον ἔτει 1739 ἀναφερόμενον εἰς πατριάρχ. προᾶξιν (πρβλ. Κ. Δυοβουνιώτη ἐν Ἱερῶ Συναδέσμῳ 1917 ἀρ. 284).

Τὸ ὄνομα Μακίριος ἀναφέρεται τὸ πρῶτον ἐν ἐπιγραφῇ τοῦ Ἐνοριακοῦ Ναοῦ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς τοῦ χωρίου Σπυρέλου ἐν ἔτει 1734 καὶ ἐν ἑτέρῳ ἐν τῷ Ναῶ τῆς Θεοτόκου τοῦ ἰδίου χωρίου ἐν ἔτει 1736 (πρβλ. ἡμετέραν μελέτην ἢ Ἱερά Μητροπόλις Φαναριοφερσάλων σελ. 24), ὁμοίως ἐν ἔτει 1767 καὶ 1777 ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Μεζήλου, ὁμοίως ἐν ἔτει αψνη (1758) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Σκλαταίνης, ἔτει αψοθ (1759) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Κόστη, ἔτει αψοθ (1779) ἐν ἐπιγραφῇ τῆς Μονῆς Σπηλιᾶς, ἔτει 1788 εἰς δύο ἐπιγραφὰς τῆς Μονῆς Κατονοῖου, ἄς πάσας ἐδημοσιεύσαμεν (πρβλ. Αἱ Ἱεραὶ Μοναὶ τῆς Πίνδου Ἀθ. 1929 σελ. 10, 12, 13, 15, 16, 40), καὶ ἔτει 1797 (πρβλ. Δ. Π. Πασχάλη ἐν Ἐφημ. Ἐμπρὸς Ἀθ. 31 Αὐγ. 1924).

Ὁ Σεβ Παραμυθίας μᾶς διορθώνει χωρὶς κἂν μηδὲ μνηεῖαν νὰ κάμνη τῶν πηγῶν ἐξ ὧν ἠρύσθημεν. Ἀναγράφομεν τὸν Νικόδημον ἐπὶ πατριάρχου Ἱεροσείμου παραπέμποντες εἰς μελέτην τοῦ ἐν τῷ πανεπιστημίῳ διαπρεποῦς καθηγητοῦ κ. Κ. Ι. Δυοβουνιώτη (πρβλ. Ἱερὸς Σύνδεσμος ἀρ. 188, 1917 ἔτους).

Ὁ Σεραφεῖμ ἐκλεγείς τιτουλάριος Μαιονίας βοηθὸς τοῦ Ἀρχιεπισκόπου Φαναρίου καὶ Νεοχωρίου Μακαρίου, ἐν ἔτει 1796 (πρβλ. ἡμετέραν μελέτην Ἡ Ἱ. Μητροπ. Φαναριοφερσάλων σ. 19 ἐν φυλλαδίῳ) προήχθη εἰς Ἀρχιεπίσκοπον Φαναρίου. Παραδόξως ὁμοίως ὁ Σεβ. Παραμ. ἀναγράφει ὅτι ἐν ἔτει 1809 παρητήθη ὁ Μακάριος καὶ ἐγένετο ὁ βοηθὸς του Ἐπίσκοπος Παιονίας Σεραφεῖμ ὃν ἡμεῖς ἀπαντῶμεν ὡς Μαιονίας (πρβλ. Σύρδεων Γερμ. νοῦ Ἱστορ. Μελέτη κτλ. Κων. πόλις 1928 σελ. 81 καὶ ἡμετέραν πραγματεῖαν Ἡ Ἱερά Μητροπ. Φαναρ. σελ. 19), πῶς ὁμοίως συνέβη τοῦτο ἀφοῦ παρακατιῶν ὁ ἴδιος ἀναγράφει Παρθένιον ἐν ἔτει 1806 λαβόντια μέρος εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ πατριάρχου Γρηγορίου τοῦ Ε' (σελ. 10). Ὅντως δὲ καὶ ἡμεῖς τὸν Παρθένιον ἀναφερόμεν ἐν ἔτει 1805 ὑπόγραφόμενον ἐν Σιγίλλῳ τοῦ Πατριάρχου Καλλινίκου πρὸς τὰς Μονὰς τοῦ Ἁγίου Ὁρους (πρβλ. ἐνθ' ἄνωτ. σελ. 19), καὶ ἐν ἔτει 1806 κατὰ μῆνα Φεβρ. ἐν πατρ. Σιγίλλῳ Γρηγορίου τοῦ Ε' περὶ τῆς ἐν Ἀνδρῶ Μονῆς τῆς Ἀγ. Εἰρήνης (πρβλ. Δ. Πασχάλη ἐν Ἡμερ. Ἀνδρου 1930 σ. 13).

Ὁ Δαμασκηνὸς ὑπὸ τοῦ Ἀμασειᾶς ἀναγράφεται ἔτει 1814 ἐν ἔτει δὲ 1820 ἀναγράφει τὸν Ἰωακείμ, ἐνῶ ὁ Δαμασκηνὸς ἀναφέρεται ἐν ἔτει 1820 κατὰ Δεκέμβριον ἐν πατριαρχικῷ Σιγίλλῳ Γρηγορίου τοῦ Ε' περὶ εἰσφορῶν ὑπὲρ τῆς ἐν Θήρᾳ γυναικείας Μονῆς τοῦ Ἀγ. Νικολάου, καὶ ἐν ἑτέρῳ τῆς ἰδίας χρονολογίας ἵνα ἡ Μονὴ αὕτη γινώσκηται πατριαρχικὸν Σταυροπήγιον (πρβλ. Φ. Κουκουλὲ ἐν Ἐπ. Ἐτ. Βυζ. Σπουδῶν ἔτος βον σελ. 74 καὶ 79 Ἀθ. 1929) καὶ ἐν ἔτει 1821 ὡς «Φαναρίου καὶ Φερσάλων» ὑπέγραψε τὸν ἐπὶ Γρηγορίου Ε' ἀφορι-

σὸν κατὰ τῆς Ἐπαναστάσεως (πρβλ. ἡμέτερον δημοσίευμα Δι' Ἱερὰ Μονὰ τῆς Πίνδου Ἀθ. 1929 σελ. 27, καὶ Δ. Πασχάλη Εἰδήσεις Ἱστορικαὶ περὶ τοῦ Ἀρδαμερίου Διονυσίου κτλ. Ἀθ. 1928 σελ. 4).

Ὁ Κύριλλος ἀναφέρεται τὸ 1856 καὶ οὐχὶ τὸ 1854 ὅτε ἦτο ὁ Διονύσιος (πρβλ. ἡμέτερον δημοσίευμα Ἡ Ἱερὰ Μητροπ. Φαναριοφ. Ἀθ. 1929 σελ. 20), ὑπὸ τοῦ Ἀραβαντινοῦ (τ. β' σελ. 173). Ἐν τούτοις κατ' ἄλλην γνώμην ὁ Διονύσιος μετετέθη τὸ 1849 ἔτος (πρβλ. Δ. Στωϊκοῦ ἐν περιοδ. Προμηθεὺς Βόλου 1889 ἀρ. ΙΒ' σελ. 90).

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας μᾶς προκαλεῖ νὰ τὸν πληροφρορήσωμεν πότε ἡ Ἐπισκοπὴ Φαρσάλων ἐγένετο Ἐξαρχία, ἐνῶ ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν παραπέμπομεν (πρβλ. G. Parthey Hieroclis Synecdemus Berolini 1866 σελ. 260), ὁ δὲ Γιαννόπουλος ἀναγράφει Ἐπισκοπὴν ἠνωμένως Φαρσάλων καὶ Φαναρίου κατὰ τὸν ΙΗ' αἰῶνα (πρβλ. Ν. Ι. Γιαννοπούλου ἐν Ἐπετ. Παρν. ἔτος 10ον σ. 288), ὁμοίως καὶ ὁ Ἀραβαντινὸς (πρβλ. Π. Ἀραβαντινοῦ Ἠπειρ. Χρονικὰ Ἀθ. 1856 τόμ. Β' σελ. 93) ὑπὸ τὸν Λαοίσης, πότε δὲ Ἀρχιεπισκοπὴ ὑπὸ τὸν Οἰκουμενικὸν θρόνον. Ἡμεῖς ἀνεγράψαμεν ὅτι Ἀρχιεπισκοπὴ ἐγένετο κατὰ τὸν 10ον αἰῶνα καὶ μᾶς ἔρωτᾷ ἂν εἶναι τοῦτο ἀληθές. Προτοῦ ὅμως ἡμεῖς ἀπαντήσωμεν, ἀπαντᾷ ὁ ἴδιος γράφων «Ὁ ἀρχιεπίσκοπος ὁ Φαρσάλων ἀναφέρεται τὸ πρῶτον εἰς τὴν διατύπωσιν ἐπὶ Λέοντος τοῦ σοφοῦ, ἔργον τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, φαίνεται δὲ ὅτι ἡ εἰς Ἀρχιεπισκοπὴν ἀνακήρυξις *θα ἦτο πρόσφατος* διότι κατέχει τὴν προτελευταίαν τάξιν» (σελ. 13). Νομίζομεν λοιπὸν ὅτι οὐδαμοῦ διαφωνοῦμεν, ἐξ οὗ καὶ περιτεύει ἵνα ἐπαναλάβομεν τὰς ὄσας παραδέτομεν πηγὰς. Ἀναγράφομεν ὅτι ἡ Ἀρχιεπισκοπὴ Φαρσάλων κατὰ τὸ 1371 ἐπὶ Πατριάρχου Φιλοθέου ἀναφαίνεται ὡς Ἐπισκοπὴ, ὁ Σεβ. Παραμ. νομίζει ὅτι ἐν τῷ Σιγίλλῳ κατὰ λάθος ἀνεγράφη Ἐπισκοπὴ, οὐδὲν ὅμως παραθέτει ἐπιχειρήματα ἵνα ἴδωμεν πῶς ἔγινε τὸ λάθος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ ἰδικὸς μας σκοπὸς δὲν ἦτο νὰ διορθώσωμεν πατριαρχικὰ Σιγίλλια ὑπερπεντακοσίων ἐτῶν.

Ὁ Σεβ. Παραμυθίας μᾶς ἐλέγχει *σφοδρῶς* διότι ἀνεγράψαμεν ὅτι ἡ Μητροπόλις Φαναριοφαρσάλων ὑπήχθη ὑπὸ τὴν αὐτοκέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀχαιοῶν. Νομίζομεν ὅτι δεόν νὰ ἐλέγξῃ οὐχὶ ἡμᾶς ἀλλὰ τοὺς μεγάλους Κανονολόγους καθηγητὰς ἐν τῷ πανεπιστημίῳ αὐοιδίμους Γ. Α. Ράλλην καὶ Μιχ. Ποιτῆν διότι ἡμεῖς εἰς τὸ μνημειῶδες ἐξάτομον ἔργον τῶν παραπέμπομεν «Σύνταγμα τῶν θείων καὶ Ἱερῶν Κανόνων Ἀθ. 1852», ὅπερ ἔργον μετεφράσθη εἰς ὅλας τὰς γλώσσας τῶν ὀρθοδόξων κρατῶν. Φέρει δὲ τὸ ἔργον τοῦτο τὴν ἐγκρισιν τῆς τε Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας καὶ τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος. Ἡμεῖς δὲ γράψαντες περὶ τῆς Μητροπόλεως ἐν ἧ ἔχομεν τὴν Ἱερὰν διακονίαν μας, οὐδὼς σκοπὸν προσθέμεθα ἵνα διορθώσωμεν Συνοδικὰς πράξεις καὶ τὰς κορυφὰς τῆς θεολογικῆς καὶ νομικῆς Ἐπιστήμης. Οὔτε δυνάμεθα νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία ἐνέκρινεν ἔργον τόσον ἀπροσέκτως, ὥστε νὰ παρίδῃ καὶ ὑπόθεσιν Αὐτὴν ἐνδιαφέρουσαν προκειμένου περὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ Οἴκου-

μενικοῦ θρόνου. Ματαίως ἀληθῶς ἐκοπίασεν εἰς ὀλοκλήρους σελίδας ἐλέγχων ἡμᾶς ἀντὶ νὰ ἐλέγξῃ τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριασμοῦ, τὴν Ἱερὰν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος καὶ καὶ τοὺς ἀοιδίμους καθηγητὰς Γ. Ράλλην καὶ Μ. Ποτλῆν, γράψαντας ὅτι ἡ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων ὑπήχθη ὑπὸ τὸν Ἀρχιδῶν.

Ἄλλὰ καὶ ἐξ ἑτέρας πηγῆς ἔχομεν πληροφορίαν ὅτι ὁ Φαρσάλων ὑπήχθη ὑπὸ τὴν αὐτοκέφαλον Ἀρχιεπισκοπὴν Ἀρχιδῶν ἐν ἣ Ἀρχιεπίσκοπος ἦτο ὁ Ἰωαννίκιος κατὰ τὴν ἐν Σέρραις ἔτει 1352 Σύνοδον ἐπὶ Στ. Δουσάν βασιλέως τῶν Σέρβων καταλαβόντος τὴν Ἡπειρον καὶ Θεσσαλίαν (πρβλ. Τ. Νερούτσου ἐν Δ. Ἰστ. Ἐθν. Ἐτ. τ. 4 σελ. 201—202).

Κατόπιν τούτων ὀφείλομεν νὰ εὐχαριστήσωμεν τὸν Σεβ. Παραμυθίας διότι Ἀντιπελαγοῶν διὰ τῆς γνωστῆς φιλοπονίας του ἀναδημοσιεύσας τὴν ἡμετέραν μελέτην ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον «Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων διὰ μέσου τῶν αἰώνων» ἠδυνήθη νὰ προσθέσῃ 4 Ἱεράρχας παραληφθέντας παρ' ἡμῶν, τοὺς Πέτρον Μητροφάνην, Κωνσταντῖνον, Φιλόθεον, διὰ τὸν Μακάριον ἔχομεν ἀμφιβολίας. Εὐχαριστίας θὰ ὀφείλομεν καὶ εἰς πάντα ἄλλον ὅστις θὰ θελήσῃ νὰ συμπληρώσῃ τὴν διὰ μέσου τῶν αἰώνων σειρὰν τῶν Ἱεραρχῶν τῆς αἰωνοβίου Μητροπόλεως Φαναριοφερσάλων.

Ὡς καὶ ἀλλαχοῦ ἐγράψαμεν διὰ νὰ συμπληρωθῇ ὁ κατάλογος πρέπει νὰ ἀναδιηγήσωμεν εἰσέτι πλέον τῶν 50 τόμων βιβλίων καὶ περιοδικῶν ἐνθα λανθάνουσιν ὀνόματα Ἱεραρχῶν, δὲν ἔχομεν ὅμως τὸν πρὸς τοῦτο χρόνον μὴ διαμένοντες ἐν Ἀθήναις, τινὰ δὲ τῶν βιβλίων τούτων, ἐκδόσεις παλαιαὶ Κων/λεως, μὴδὲ ὑπάρχουσιν ἐν ταῖς ἐν Ἀθήναις δημοσίαις βιβλιοθήκαις, δεκτὸν συνεπῶς μετ' εὐχαριστιῶν πᾶν λιθάριον παρ' ἄλλων προσκομιζόμενον.

II

Ἐν τῇ μελέτῃ ἡμῶν «Ἡ Ἱερὰ Μητρόπολις Φαναριοφερσάλων καὶ πάσης Φθίας διὰ μέσου τῶν αἰώνων ἈΘ. 1929 σελ. 25» ἐδημοσιεύσαμεν ἐπιγραφὴν ἀρχαίου Ἀντιμυσίου με χρονολογίαν 1626 ἔτους ἐν ᾧ ἀνεγράφετο Ἐπίσκοπος Ἰωνᾶς ἐξεφράζομεν δὲ ἀμφιβολίας περὶ τοῦ β' τίτλου τῆς Ἐπισκοπῆς «Ραδοβισδίου καὶ Πατσουρίας». Ὅντως ὑπῆρξεν Ἐπισκοπὴ οὐχὶ Πατσουρίας ἀλλὰ Πατσουνίας ἣτις φαίνεται κατὰ τὴν ἄνω χρονολογίαν θὰ εἶχεν ἐνωθῆ με τὴν γνωστὴν Ἐπισκοπὴν Ῥαδοβισδίου (πρβλ. Ν. Ι. Γιαννοπούλου ἐν Ἐπετ. Παρνασσοῦ τ. ΙΑ—1915 σελ. 219, καὶ Τ. Νερούτσου ἐν Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρ. τ. 4 σελ. 203).

Ὅμοίως ἀνεφέρομεν (πρβλ. ἐνθ. ἀνωτ. σελ. 3 καὶ 17), Ἐπισκοπὴν τῶν Θεσσαλίων (ἢ Θεσσαλικῶν) Σαλτῶν με δὲ τίτλον ὑπέγραψεν ὁ Φερσάλων Περγέβιος μετασχῶν τῆς ἐν Ἐφέσω Συνόδου ὡς ἀναγράφει ὁ Μ. Le Quien (πρβλ. Oriens Christianus Παρίσιου 1740 τ. β' σελ. 115, Mansi VIII, 755—Migne Lat. Πατρ. XX, 776). Ἀμφι-

σβείται ἡ τοποθεσία τῆς Ἐπισκοπῆς «Σαλτῶν» ἣτις πόλις Σάλτος ἀναφέρεται μετὰ τῶν 17 πόλεων τῆς Θεσσαλίας (πρβλ. Κων. Προφυρογεννήτου περὶ θεμάτων Βοηθίας MDCCC XL). Κατ' ἄλλους εἶναι τὸ Λυκοστόμιον ἢ ἀρχαία Φίλα (πρβλ. L. Heuzey Le Mont Olympe et Acarnanie Paris 1860 σελ. 84), ἄλλοι ὅμως τοποθετοῦσιν αὐτὴν εἰς τὴν κοιλάδα τῶν Τεμπῶν (πρβλ. Ν. Γεωργιάδου Θεσσαλία ἈΘ. 1880 σελ. 263), τέλος τοποθετεῖται καὶ ἐν τῇ ἀκτῇ τοῦ Θερμαϊκοῦ κόλπου εἰς παλαιούς χάρακας, κατ' ἄλλους ὑπῆρχον δύο Σάλτοι (πρβλ. Ansel Banduri Imperium Orientalis (Con/ poli Venetius 1729).

Προκειμένου περὶ τῆς Ἱερᾶς Μονῆς Ῥεντίνης ἀνεφέραμεν ὅτι ἔγραψεν περὶ αὐτῆς ὁ ἐν Ἀθήναις Ἀμερικανὸς ἀρχαιολόγος D. Quinn (πρβλ. Αἱ Ἱερᾶι Μοναὶ τῆς Πίνδου Ἀθ. 1929 σελ. 24) ἐν περιοδικῷ Ἀρμονίᾳ (τ. γ' σελ. 62). Ἀνεδημοσιεύθη ὅμως τὸ ὄνομα ἐσφαλμένως εἰς M. Le Quien (πρβλ. Ἡ Ἱερὰ Μητροπόλις Φαναριοφερσάλων σελ. 254 ὑποσ.), λόγῳ φαίνεται τῆς συχνῆς τῶν τυπογραφῶν γνωριμίας μετὰ τὸν μακαρίτην Ἀββᾶν M. Le Quien.

Ἐν Κώδικι 17ου αἰῶνος τῆς ἐν Ἀγίῳ Ὄρει Ἱερᾶς Μονῆς τῶν Ἰβήρων ὑπάρχει ἐπιστολὴ ἀνωνύμου πρὸς τὸν Αὐτοκράτορα τῆς Ρωσσίας ἵνα καταπέμψῃ τὸν Ἐλεον αὐτοῦ ἐν τῇ τοῦ Φαναρίου τῆς Ἑλλάδος Ἐπαρχίᾳ Μονὴν τῆς Θεοτόκου. (πρβλ. Σπ. Λάμπρου Catalogue κτλ. τ. II Cambridge 1900 σελ. 213) Ἡ προσφυγὴ τῶν Μονῶν εἰς Ρωσίαν καὶ τῶν Πατριαρχείων δι' ἐλεημοσύνην ἦτο παράδοσις εὐσεβῆς καὶ διὰ τοὺς προσφεύγοντας καὶ διὰ τοὺς ἀποδέκτας, ἣτις διήρκεσε μέχρι τῶν τελευταίων ἐτῶν. Ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωακείμ ὁ Β' ἐν ἔτει 1861 ἔγραψεν εἰς τὸν Ρῶσσον ἐν Κων. πόλει Πρέσβυν ἵνα συνφδᾷ Χρυσόβούλλῳ τοῦ Τσάρου Ἀλεξίου ὀρίζοντος τὴν κατὰ διετίαν εἴσοδον εἰς Ρωσίαν τριῶν Μοναχῶν τῆς ἐν τῇ Ἱερᾷ Μητροπόλει Φαναριοφερσάλων Μονῆς Ῥεντίνης, ἐπιτρέψῃ τοῦτο. (πρβλ. ἡμέτερον δημοσίευμα «Ἡ Ἱερὰ Μητροπόλις Φαναριοφερσάλων καὶ πάσης Φθίας Ἀθ. 1926 σελ. 25). Ἐξετασίεον ἐνταῦθα ποῖον τὸ ἐν Ἑλλάδι Φανάριον ἔνθα ἡ Μονὴ τῆς Θεοτόκου ἢ ζητοῦσα τὸν Ἐλεον τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσσίας, τὸ Θεσσαλικὸν ἔνθα ἡ Βασιλικὴ Μονὴ τῆς Λυκουσάδας (πρβλ. ἔνθ' ἀνωτ. σελ. 21, Θεολογία τεύχος ΚΕ' σελ. 163) καὶ (Leon Heuzey Excursion dans la Thessalie Turque en 1858 Paris 1927 σελ. 173—179), ἢ τὸ Πελοποννησιακὸν τὸ ἐν Μεσσηνίᾳ ὄπερ καὶ τοῦτο ἦτο Ἐξαρχία καὶ Ἀρχιεπισκοπὴ, ἄγνωστον ὅμως τὸ γε νῦν ἡμῖν ἂν ἐκεῖ ὑπῆρχεν Μονὴ τῆς Θεοτόκου (πρβλ. ἔνθ' ἀν. Ἱερὰ Μητρο. Φαναρ. σελ. 243 καὶ 25).

† Ὁ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων ΙΕΖΕΚΙΗΛ

Κωνσταντίνου Ι. Λογοθέτου καθηγητοῦ ἐν τῷ ἐν Ἀθήνῃσιν Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ. «Ἡ φιλοσοφία τῶν Πατέρων καὶ τοῦ μέσου αἰῶνος». Μέρος Α'. Ἐν Ἀθήναις 1930.

Ὁ καθηγητῆς τῆς Ἱστορίας τῆς Φιλοσοφίας ἐν τῷ Ἐθνικῷ Πανεπιστημίῳ κ. Κωνστ. Λογοθέτης, γνωστὸς καὶ ἐξ ἄλλων φιλοσοφικῶν

πραγματειῶν καὶ δὴ περὶ τῆς Ἠθικῆς παρὰ Πλάτωνι, ἐξέδοτο τὸ νέον ταῦτο ἔργον (σελ. 394) τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν φιλοσοφίαν τῶν Πατέρων καὶ Διδασκαλῶν τῆς Ἐκκλησίας κατὰ τοὺς πρώτους αἰῶνας μέχρι τοῦ Ἰωάννου Δαμασκηνοῦ. Βεβαίως οἱ μεγάλωνυμοι τῆς Ἐκκλησίας Πατέρες ἐξήτασαν καὶ ἀνέπτυξαν τὰς διδασκαλίας τῆς νέας θρησκείας ἐπὶ τῇ βάσει τῆς θεοπνεύστου Ἁγίας Γραφῆς καὶ τῆς Ἱ. Παραδόσεως, ἀλλ' ἐξήτασαν αὐτὰς καὶ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως ἀπέναντι τῶν Ἑθνικῶν καὶ αἰρετικῶν, οἵτινες, ἀναφανέντες ἐν τῇ Ἀνατολῇ καὶ Δύσει, ἐζήτουν νὰ διαφθεύρουν τὴν οὐρανόλιστον ἀλήθειαν. Ἐν Ἑλλάδι ἀνεπτύχθησαν πρότερον πολλὰ καὶ διίφορα φιλοσοφικὰ συστήματα. Οἱ Πατέρες ὁμῶς δὲν εἶχον ὑπ' ὄψιν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα, ἀλλ' αὐθεντικῶς ἐλάμβανον ἐξ ὅλων τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων καὶ δὴ τοῦ Πλάτωνος ὅσαι φιλοσοφικαὶ ἀλήθειαι συμφώνουν πρὸς τὰς θείας διδασκαλίας τῆς νέας θρησκείας ἥτις ἀνεκαίνισε τὴν ἀνθρωπότητα καὶ συνετήρησε τὸν Μωσαϊκὸν Νόμον καὶ τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν. Εἶνε μὲν αὐτοτελής καὶ ἀπρυσδεῆς ἡ θεία διδασκαλία ἀλλὰ «προσιοῖσα ταύτῃ ἡ Ἑλληνικὴ φιλοσοφία οὐ δυνατωτέραν ποιεῖ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλ' ἀδύνατον παρέχουσαν τὴν καὶ αὐτῆς σοφιστικὴν ἐπιχείρησιν καὶ διακρουομένη τὰς δολεράς κατὰ τῆς ἀληθείας ἐπιβουλάς, φραγμὸς οἰκείως εἴρηται καὶ θρηγκὸς εἶναι τοῦ ἀμπελώνος ὡς λέγει Κλήμης Ἀλεξανδρεὺς (Σρωματ. βιβλ. I σελ. 817 ΧΥ). Ἡ ἀποκαλυφθεῖσα ἀλήθεια καθίσταται λογικὴ καὶ ἀκλόνητος, ἀνυψώνεται εἰς ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τῆς ὁποίας πάντοτε βᾶσις εἶνε ἡ πίστις διότι «διὰ τῆς πίστεως ἢ γνῶσις καὶ πίστεως ἄνευ γνῶναι οὐκ ἔστιν» (Χρυσοστ. τομ. II σελ. 265).

Ὁ συγγραφεὺς τῆς λαμπρᾶς καὶ πρωτιτύτου συγγραφῆς ἀναπτύσσει μεθοδικῶς κυρίως τὰς φιλοσοφικὰς τῶν Πατέρων ἀρχὰς ἐπὶ τῇ βίβσει αὐτῶν τῶν πηγῶν, τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν τὰ ὁποῖα ἐμελέτησε λιπαρῶς. Ἐνιαχοῦ δὲ ἀναπτύσσει καὶ τὰς περὶ χρηκῆς διδασκαλίας μετὰ σαφηλείας καὶ πολυμαθείας διὰ ν' ἀποβῆ οὕτω καταληπτὸς. Ὁ ἀναγινώσκων τὴν πραγματείαν ταύτην οἶονεὶ ἀναγινώσκει αὐτὰ τὰ συγγράμματα τῶν Πατέρων διότι «αἱ θεωρίαι ἐκάστου παριστῶνται ἀκριβῶς καὶ ὅσον ἔνεστι διὰ τῶν ἰδίων αὐτῶν ἐκφράσεων».

Ἐν τῇ εἰσαγωγῇ ἐξετάζει τὴν Ἑλληνικὴν φιλοσοφίαν κατὰ τὴν τελευταίαν αὐτῆς περίοδον ἧς κέντρον ἦτο ἡ Ἀλεξάνδρεια καὶ σπουδαιότατος προσιάτης **Φίλων ὁ Ἰουδαῖος** τοῦ ὁποῖου τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα σπουδαίως ἐπέδρασε καὶ ἐπὶ τῆς διανοήσεως τῶν πρώτων Πατέρων καὶ Συγγραφέων τῆς Ἐκκλησίας. Ἐξετάζονται σαφῶς αἱ ἀρχαὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ κατόπιν αἰρετικῶν καὶ δὴ τῶν Γνωστικῶν αἱ δοξασίαι αἵτινες ἔδωκαν καὶ αἰτίαν τῆς ἀναπτύξεως τῶν Χριστιανικῶν ἀληθειῶν καὶ ἀπὸ ἄλλων καὶ ἀπὸ φιλοσοφικῆς ἀπόψεως. Οὕτω κατὰ σειρὰν ἀναπτύσσονται μεθοδικῶς αἱ φιλοσοφικαὶ δοξασίαι ἐκάστου Πατρὸς καὶ Συγγραφέως μετὰ σύντομον βιογραφίαν καὶ περὶ τῶν συγγραφῶν αὐτῶν περὶ ὧν ἐκτενῶς ποιεῖται λόγον ἡ Πατρολογία. Εἰς τὸ τέλος δὲ ποιεῖται σύντομον ἐπισκόπησιν δι' ἧς ἀνακεφαλαιοῖ τὰς δοξασίας

ἐκάστου καὶ κριτικῶς ἐξετάζει αὐτάς. Περισσότερον λόγον ποιεῖται περὶ τοῦ Ὁσιγένο^υ, τοῦ Γρηγορίου Νύσσης καὶ Αὐγουστίνου, τῶν ἐξόχων τούτων μεγάλων διδασκάλων καὶ φιλοσόφων.

Ὁ μελετῶν τὴν σοφὴν ταύτην πραγματείαν θαυμάζει τὴν πολυμαθεῖαν καὶ σοφίαν τῶν Πατέρων τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ τὴν φιλοσοφικὴν δευδέρκειαν καὶ διαλεκτικὴν καὶ βαθύνοιαν αὐτῶν. Ὡς ὀρθῶς ἀποφαίνεται ὁ συγγραφεὺς, τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Κορτεσίου (Cogito, ergo sum) ἔχει τὰ σπέρματα ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Ἱ. Αὐγουστίνου. Οἱ Πατέρες συνεπλήρωσαν τὴν ἀρχαίαν φιλοσοφίαν διὰ τῆς ἀποκαλυφθείσης ἀληθείας τὴν ὁποίαν ἐσπούδαζον ν' ἀποδείξουν καὶ νὰ ἀποκρούσουν τὴν περὶ δυασμοῦ μεταξὺ πνεύματος καὶ ὕλης, τὴν περὶ ἀπορροίας ἐκ τοῦ Θεοῦ καὶ περὶ ἀτελείας τοῦ κόσμου γνώμην τῆς ἀρχαίας φιλοσοφίας διότι ἐφιλοσόφουν ἐλευθέρως καὶ δὴ περὶ τῶν μὴ θεμελιωδῶν δογμάτων τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας. ὡς ἀποφαίνεται ὁ ὑμπέτης Ναζιανζηνός. «Φιλοσόφει μοι περὶ κόσμου ἢ κόσμῳ, περὶ ὕλης, περὶ ψυχῆς, περὶ λογικῶν φύσεων βελτιῶναι τε καὶ χειρόνων, περὶ ἀναστάσεως κρίσεως, ἀνταποδόσεως, Χριστοῦ παθημάτων· ἐν τούτοις γὰρ καὶ τὸ ἐπιτυγχάνειν οὐκ ἄχρηστον καὶ τὸ διημαρτάνειν ἀκίνδυνον» (Θεολογ. Α').

Ἡ φιλοσοφία ἐρευνᾷ τὴν ἀλήθειαν διὰ τοῦ νοῦς καὶ ζητεῖ νὰ εὕρῃ αὐτὴν δι' αὐτοῦ, ἀλλὰ πολλάκις πλανᾶται ἐν τῇ ἐρεύνη ἐνῶ ἡ θρησκεία ἐρευνᾷ ἀληθείας αἰτινες εἶνε ὑπὲρ νοῦν καὶ ὑπερβαίνουν τὰ στενὰ αὐτοῦ ὄρια καὶ κατ' ἀκολουθίαν δὲν δύνανται νὰ νοηθοῦν ἐντελῶς. Αἱ ἀλήθειαι ὅμως τῆς θρησκείας δὲν ἀντιφάσκουν πρὸς τὰς φιλοσοφικάς, ἀλλὰ συνδέονται ἀρμονικῶς, ὡς δὲν ἀντιφάσκει πρὸς τὴν διὰ γυμνοῦ ὀφθαλμοῦ παρατήρησιν οὐρανόεντος σώματος πόρῳ ἀπέχοντος καὶ μόλις ὄρατοῦ, ἢ διὰ τηλεσκοπίου παρατήρησις αὐτοῦ, δι' ἧς γινώσκειται σαφέστερον καὶ ἀκριβέστερον.

Πολλοὶ πολλάκις τῶν κούφων καὶ ἡμιμαθῶν περιφρονοῦν τὴν μελέτην τῶν μεγαλωνύμων Πατέρων τῆς Ἁγίας Ἐκκλησίας, ἀλλ' ὁ ἀναγινώσκων τὴν πραγματείαν τοῦ σοφοῦ καθηγητοῦ κ. Λογοθέτου γνωρίζει ὅτι εἶνε ἀντάξιοι τῶν μεγάλων συγγραφέων καὶ φιλοσόφων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ ἐν πολλοῖς ἀνώτεροι αὐτῶν. Τὰ συγγράμματα αὐτῶν εἶνε θησαυρὸς ἀκένωτος πάσης σοφίας, ἀποδεικνύοντα αὐτοὺς τοὺς εὐφραδεστέρους καὶ σοφωτέρους χριστιανοὺς φιλοσόφους καὶ ρήτορας. Ἐν αὐτοῖς «ἀπαστρούπτει, ὡς λέγει τις τῶν νεωτέρων, ἡ τῆς ἀθανάτου ἡμῶν γλώσσης ἀκριβὴς γνῶσις, ἡ τῶν διανοημάτων καὶ λογικῶν ἐπιχειρημάτων τάξις καὶ διαύγεια, τὸ καλλιπεῖς καὶ ἐπαγωγὸν τοῦ λόγου, ἡ ἔκτακτος ρητορικὴ δεινότης, ἡ ἐνθουσιῶσα πίστις, ὁ πλοῦτος καὶ τὸ κάλλος τῶν ἰδεῶν, τὸ θαυμάσιον τῆς πλοκῆς.»

Συγχαίρομεν θερμῶς τῷ σεμνῷ καὶ πολυμαθεῖ συγγραφεῖ κ. Κωνστ. Λογοθέτῃ ἐπὶ τῇ συγγραφῇ τοιαύτης πραγματείας καὶ εὐχόμεθα ὅπως ὁ Κύριος ἐνισχύσῃ νὰ συνεχίσῃ τὸ ἔργον περὶ τῆς φιλοσοφίας τῶν ἀνορθῶν τοῦ μέσου αἰῶνος τόσῳ μᾶλλον ὅσῳ τοιαῦτα ἔργα δὲν ὑπάρχουν ἀτυχῶς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ γλώσσῃ.

† Ὁ Γόρτυνος καὶ Μεγαλοπόλεως ΠΟΛΥΚΑΡΠΟΣ (Συνοδινός).

Karl Dreyer, Die religiöse Gedankenwelt des Salomo ibn Gabirol. Ein Beitrag zur Religionsgeschichte des jüdischen Mittelalters (Leipzig, Eduard Pfeiffer 1929). S. 1-158.

Ἐν τῷ κύκλῳ τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς «Συγκριτικῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων» περιλαμβάνεται καὶ ἡ Ἱστορία τῆς Θρησκείας τῶν Ἑβραίων ἀπὸ τῶν πρώτων αὐτῆς ἀρχῶν μέχρι τῶν καθ' ἡμᾶς χρόνων. Ὑπάρχει δ' ἡ θρησκεία αὕτη εἰς τὰς θρησκείας τῶν λαῶν τοῦ βορείου σημιτικοῦ συμπλέγματος (Βαβυλωνίων καὶ Ἀσσυρίων - Χαναναίων καὶ Ἀραμαίων), τοῦτο μετὰ τῶν νοτιῶν σημιτικῶν λαῶν (Ἀράβων καὶ Αἰθιόπων) εἰς τὸ περὶ σημιτικῶν θρησκειῶν κεφάλαιον, αὐτῆς δὲ τοῦτο, κατὰ τὴν ἰσχύουσαν σήμερον ἐν τῇ ἐπιστήμῃ τῶν Θρησκευμάτων συστηματικὴν διαίρεσιν τοῦ ὕλικου, εἰς τὴν περὶ τῶν Θρησκευμάτων τῶν λαῶν τῆς οὕτω καλουμένης ἐγγυῆς Ἀνατολῆς (Αἰγυπτίων - Σημιτῶν καὶ Χετιτῶν) παράγραφον. Καὶ τὴν μὲν πρώτην περίοδον τῆς Ἱστορίας τῆς Θρησκείας τῶν Ἑβραίων, τὴν οὕτω καλουμένην Βιβλικήν, ἐρευνᾷ πλὴν τῆς συγκριτικῆς Θρησκευολογίας καὶ ἡ Θεολογικὴ Ἐπιστήμη, ἑκατέρα ὑπὸ ἴδιον—ἐννοεῖται—πρῶτον καὶ κατὰ μέθοδον ἰδίαν, τὴν δὲ μεταβιβλικὴν περίοδον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς διασπορᾶς ἐρευνᾷ ἀποκλειστικῶς ἡ Ἱστορία τῶν Θρησκευμάτων, ἡ τὸν ροῦν πάσης Θρησκείας ἀπὸ τῶν πηγῶν μέχρι τῶν ἐκβολῶν παρακολουθοῦσα καὶ διὰ τὴν ὄλην ἐξέλιξιν τῶν παντοίων ἐκφάνσεων αὐτῆς ἐνδιαφερομένη. Ὅθεν μονογραφίαι, οἷα ἡ τοῦ ἡμετέρου σ, ὑπάγονται εἰς τὴν ἀρμοδιότητα καὶ εἰς τὸν κύκλον τοῦ ἐνδιαφέροντος τῆς Συγκριτικῆς Ἱστορίας τῶν Θρησκευμάτων καὶ εἶναι τοσοῦτ' πολυτιμότεραι, ὅσ' περισσότερον περιορίζονται εἰς διαφώτισιν μεμονωμένου τινὸς γεγονότος ὠρισμένης ἐποχῆς. Ὡς συμβολὴ εἰς τὴν μήπω ἐπαρκῶς ἐξερευνημένην Ἱστορίαν τῆς Ἰουδαϊκῆς Θρησκείας κατὰ τὴν μεταβιβλικὴν περίοδον τῆς Διασπορᾶς, συμβολὴ εἰς τὴν θρησκευτολογικὴν κίνησιν τοῦ μεσαιωνικοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, καὶ δὴ κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἰουδαϊκῆς ποιήσεως καὶ Ἐπιστήμης ἐν τῇ ὑπὸ τὸ ἀραβικὸν σκῆπτρον ἀνθούσῃ Ἰσπανίᾳ, ἀφιεροῦται ἡ μονογραφία αὕτη εἰς τὴν ἐξαιρετικὸν φυσιογνωμίαν τοῦ ΙΑ' αἰῶνος, τὸν Σολομώντα Ἴβν Γαβιρόλ, καὶ δὴ εἰς τὴν ὀλιγώτερον τῶν λαιπῶν αὐτοῦ πνευματικῶν πόνων τυχοῦσαν τῆς δεούσης μεθοδικῆς ἐρευνῆς θρησκευτικῆν αὐτοῦ ποιήσιν, τὴν παρέχουσαν ἰκανοποιητικὴν εἰκόνα τῶν σπουδαιωτάτων προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του '1.

Πάντα τὰ θρησκευτικὰ ποιήματα τῶν Ἑβραίων ἔχουσι λειτουργικὸν προορισμόν, ἀλλ' οὐχὶ πάντα περιελήφθησαν καὶ εἰς τὸ πρὸς συναγωγικὴν χρῆσιν καταρτισθὲν ἐπίσημον τυπικὸν προσευχητᾶριον. Ὁ καταρτισμὸς αὐτοῦ ἀποδίδεται εἰς τοὺς «ἄνδρας τῆς Μεγάλης Συναγωγῆς» ($\begin{matrix} v & \gamma \\ \alpha & \sigma \alpha \acute{\iota} \end{matrix}$ $\begin{matrix} e & \cdot & \chi & \cdot & e \\ \chi & \nu \alpha \acute{\iota} \sigma \epsilon \theta & \chi & \cdot & e \\ & & \alpha \gamma \kappa & \delta \omega \lambda \acute{\alpha} & h \end{matrix}$) τῆς, ὡς γνωστόν, κατ' ἀρχὰς ὑπὸ τὴν ἡγεσίαν τοῦ Ἐσδρα, ἀναλαβούσης, μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς Βαβυλωνίου αἰχμαλωσίας, τὴν πνευματικὴν καὶ ἐφημεριακὴν ἀρχηγίαν τοῦ λαοῦ. Τὸ τυπικὸν τοῦτο τῶν καθημερινῶν προσευχῶν ἠρῶνθη διὰ μεταγενεστέρων προσθηκῶν, συνεκλείσθη δὲ περὶ τὰ μέσα τοῦ 5' αἰῶνος μ. Χ. καὶ ἐν τῇ νέῃ του εὐρυτέρῃ

μορφῇ διεδόθη εἰς ὀλόκληρον τὴν Διασποράν. Ἀρχομένου τοῦ 3' αἰῶνος ἐσημειώθη νέα πνευματικὴ κίνησις, τεινούσα εἰς τὸν πλουτισμὸν τοῦ προσηχηταρίου διὰ ποιημάτων, ἰσαριθμῶν ταῖς ἐπίσημως καθιερωμέναις προσευχαῖς, διαφωτίζοντων τὴν σημασίαν τῶν ἑορτίων συμβόλων καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἰδεολογίας καὶ ἀντλούντων τὸ ὕλικόν αὐτῶν ἔκ τε τοῦ Νόμου καὶ ἔκ τῆς πλουσίας Ταλμουδικῆς ἐρμηνευτικῆς παραδόσεως. Ἡ κίνησις αὕτη ἤκμασεν ἐπὶ τοῦ διασημοτέρου τῶν Ἰουδαίων ποιητῶν (Πιγιουτεῖμ) τῶν μέσων τοῦ 4' αἰῶνος, τοῦ Καλίου, οὗ ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τὴν Ἰουδαϊκὴν Διασποράν τῆς Εὐρώπης ἐξικνεῖται μέχρι τοῦ 10' αἰῶνος, ὅποτε διαδέχεται αὐτὴν ἡ ὑπὸ ἀραβικὴν ἐπίδρασιν τελοῦσα ἰσπανικὴ ἐποχὴ. Ἀπὸ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἰσπανίας ὑπὸ τῶν Ἀράβων ἀνθεὶ ἐν τῇ χώρᾳ ταύτῃ πολιτισμός, σημειῶν, ὡς γνωστόν, ἐποχὴν εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς ἀνθρωπότητος. Οἱ τε ἀρχοντες τῆς Ἰσπανίας καὶ οἱ ὑπῆκοοι αὐτῆς ἐμφοροῦνται ἀκοιμήτου ἐνθουσιασμοῦ ὑπὲρ ἐπιστημῶν καὶ καλῶν τεχνῶν, μάλιστα ὑπὲρ τῆς Φιλοσοφίας. Οἱ Ἰουδαῖοι ἀπολαύουσι, κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην, ἐξαιρετικῆς εὐνοίας ἐν Ἰσπανίᾳ, ἅτε τὴν φυλὴν, γλώσσαν καὶ θρησκείαν συγγενέστεροι τοῖς Ἀραβῶν ἢ τοῖς Χριστιανοῖς. Ἡ ἐπὶ δύο ὄλους αἰῶνας ἐν τοιοῦτῳ περιβάλλοντι ἀδράνεια τοῦ Ἰουδαϊκοῦ πνεύματος εἶναι ἀνεξήγητος, ὅσον ἀνεξήγητος εἶναι ἡ αἰφνιδία καὶ ἄνευ προηγουμένης ἐξελιξέως ἀνάηψις αὐτοῦ κατὰ τὸν 15' αἰῶνα, ὅτε ἐπιφανεῖς λόγιοι καταλείπουσι μνημειώδη ἔργα τῆς εἰς τὴν συμριτικὴν γλωσσολογίαν, τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὰς λοιπὰς ἐπιστήμας ἐπιδόσεως αὐτῶν. Τὴν κίνησιν ταύτην ἠνόησαν αἱ ἐμπιστευτικαὶ θέσεις, εἰς ἃς ἔταξε τὸ Κράτος καὶ ἡ Αὐλὴ διακεκριμένους Ἑβραίους τῆς ἐκ τῆς ἐμπιστοσύνης ταύτης ἀπορροεύσης δυνάμεως καὶ ἐπιρροῆς αὐτῶν ἐπωφελοῦμενοι οὗτοι, παρεῖχον πᾶσαν προστασίαν καὶ ὑποστήριξιν εἰς τοὺς πολυπληθεῖς λογίους καὶ ποιητάς τῆς ἐποχῆς τῶν. Χαρακτηριστικὸν τῆς διὰ τὸν Ἰουδαϊσμὸν τῆς Διασποράς νέας ταύτης περιόδου τῆς ἐν Ἰσπανίᾳ ἀναγεννήσεως εἶναι ἡ ἐκ παραλλήλου πρὸς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν θεραπεία καὶ ἀνάπτυξις τῆς μὴ θρησκευτικῆς, εἰπωμεν, τῆς βεβήλου ποιήσεως. Φιλοσοφικαὶ σκέψεις, ψυχικὰ συναισθήματα, ἐρωτικαὶ περιπέτειαι καὶ ποικίλα ἄλλα τῆς ζωῆς προβλήματα, ξένα ὅλως πρὸς τὴν σφαῖραν τῆς θρησκείας, ὑπὸ εὐρύτερον τοῦ θρησκευτικοῦ πρῖσμα ἀνακρινόμενα, ἐξετίθεντο εἰς ποιήματα, ἐστερημένα μὲν τοῦ κύρους τῶν συλλογῶν ἐκείνων, ὧν ἐγίνοντο ἐπίσημος χρῆσις ἐν τῇ Συναγωγῇ, ἀντικατοπτρίζοντα ὁμοῦ ἀριστοουργηματικῶς τὴν ἀκμὴν τοῦ πολιτισμοῦ τῆς Ἰουδαϊκῆς Διασποράς κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην. Δὲν βραδύνει ἐν τούτοις τὸ ρεῦμα τοῦτο τῆς βεβήλου ποιήσεως νὰ ἐκχυθῇ καὶ αὐθις εἰς τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν, ἥτις, ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν ἐκείνης τελειοποιεῖται, καί, ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς ἐκείνης μορφῆς, ἣν εἶχε κατὰ τὴν περίοδον τῶν Πιγιουτεῖμ, ἐξελισσεται εἰς θρησκευτικὸν ἔπος, εἰς λυρικήν ποίησιν, διακρινομένην διὰ τὴν σαφήνειαν τῶν ἰδεῶν, διὰ τὴν εὐρύτητα τῆς σκέψεως καὶ διὰ τὴν γλαφυρότητα τοῦ ὕφους. Τὸ θρησκευτικὸν ἔπος, διανθίζεται διὰ χωρίων, εἰλημμέ-

1: Καὶ ἡ Μεγάλῃ Ἑλληνικῇ Ἐγκυκλοπαιδείᾳ (Μακρῇ) καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν (Ἐλευθερουδάκη) δὲν ἤξιώσαν, ὡς ἀλλόγλωσσα ὅμοια ἔργα, σὺν ἄλλοις καὶ τὸν Γαβριὸλ τῆς προσηκούσης μνείας.

ων μάλιστα ὄχι πλέον ἐκ τοῦ Ταλμουδ καὶ τῶν Μιδρασεῖν, ἀτινα χαρακτηρίζει, ὡς τὰ πολλὰ, ἀσάφεια καὶ ἀσυνέπεια, ἀλλ' ἐκ τῆς Βίβλου. Εἰς τὸ εἶδος δὲ τοῦτο τοῦ θρησκευτικοῦ ἔπους ἀνήκουν καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γαβριόλ. Ἀξιωματικώτερον, ἀλλ' οὐχὶ καὶ δυσεξήγητον εἶναι τὸ γεγονός, ὅτι ἢ τε βέβηλος ποίησις καὶ τὸ ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν αὐτῆς ἐπὶ νέων ἀρχῶν διαμορφωθὲν θρησκευτικὸν ἔπος ἐποιοῦντο χρῆσιν τῆς Ἑβραϊκῆς γλώσσης, ἐκείνη μὲν ὡς προελθούσα ἐκ τῶν Πιγιουτεῖν τοῦτο δὲ λόγῳ τῆς τε φύσεως καὶ τοῦ προορισμοῦ αὐτοῦ· οὐδὲν ἄπορον, ὅτι οἱ αὐτοὶ ποιηταὶ ἐχρῶντο τῇ ἀραβικῇ δασίαις συνέγραφον ἐν πεζῷ λόγῳ φιλοσοφικὰς πραγματείας.

* * *

Τὸ κριτήριον τῆς, μετα τὰς ἀναγκαίας βιογραφικὰς καὶ ἄλλας εἰσαγωγικὰς πληροφορίας, ὑποδιαίρεσως τοῦ κυρίου μέρους τῆς προκειμένης ἐργασίας τοῦ ἡμετέρου σ. εἰς τέσσαρα κεφάλαια ὑψηγορεύθη αὐτῷ ἐξ αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως τῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων τοῦ Γαβριόλ. Τὸ ἀπασχολῆσαν αὐτὸν πρόβλημα τῆς ἐν μέσῳ ξένων λαῶν ἐξορίας τοῦ Ἰσραὴλ εὗρισκε τὴν λύσιν αὐτοῦ εἰς τὴν περὶ Μεσσίου πεποιθήσιν. Τὸ πρόβλημα ὁμῶς τοῦτο ἦτο συνυφασμένον μετὰ τοῦ προβλήματος τῆς ἁμαρτίας, θεωρουμένης ὡς ἀφορμῆς τῆς ἐξορίας ταύτης τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ, ἣς ἀφορμῆς ἀίρομένης παρείχετο ἡ ἐλπίς τῆς ἄρσεως τῆς τιμωρίας διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐπισυναγωγῆς τοῦ Ἰσραὴλ ἐκ τῶν περάτων τοῦ κόσμου εἰς τὴν Γῆν τῶν Πατέρων αὐτοῦ τὴν Ἀγίαν. Ἡ ὅλη δ' αὕτη νοστοροπία διείπετο ὑπὸ ἰδίων ἀντιλήψεων περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῶν ιδιοτήτων αὐτοῦ, περὶ Θεοῦ, παιδεύοντος μὲν τὸν ἁμαρτάνοντα, ἀλλ' ἅμα καὶ ἰωμένον τὸν μετανουοῦντα. Ὁθεν ἡ διαίρεσις τῆς πραγματείας τοῦ ἡμετέρου σ. ἀνταποκρίνεται πλήρως πρὸς τὰς ἐπιστημονικὰς ἀπαιτήσεις μεθοδικῆς διατάξεως τῆς ὕλης. Εἶναι ἀληθές, ὅτι ἡ συστηματικὴ κατὰ τάξιν τῶν σκέψεων ἐνὸς ποιητοῦ, τῶν ἐγκατεσπαρμένων ἄνευ συνοχῆς πρὸς ἀλλήλας, εἰς ἀνομοιόμορφον ὕλικόν, οἷα διακρίνει συστηματικὰς ἐργασίας ἐν πεζῷ λόγῳ, προσκροῖει εἰς πλείστας δυσχερείας. Ἐν πρώτοις αὐτὸς ὁ ποιητὴς δὲν προτίθεται νὰ δώσῃ σαφῆ καὶ μεθοδικήν, κατὰ κεφάλαια καὶ παραγράφους διηρθρωμένην, εἰκόνα τοῦ κόσμου τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ἀλλὰ διάφορα ἐκάστοτε περιστατικὰ ἐκμαιεύουσι παρ' αὐτοῦ ὅτε μὲν ἐκείνην, ὅτε δὲ τὴν ἄλλην σκέψιν. Ἐπειτα, ἐκάστη σκέψις ἐφ' ὅσον μὲν ἀποτελεῖ μέρος μιᾶς μικροτέρας ἐνότητος ἔχει τὴν ἔννοιαν αὐτῆς, ἀποσπασμένη ὁμῶς καὶ παρατιθεμένη διὰ μεθοδικούς λόγους ἄλλη σκέψει ἢ ρήτρᾳ, ἐξ ἄλλης ἐνότητος καὶ ταύτη ἀπεσπασμένη, ἀποβάλλει πολλάκις τὴν ἀρχικὴν αὐτῆς ἔννοιαν καὶ σημασίαν. Ἐφ' ὅσον, τέλος, ὁ ποιητὴς δὲν ἀναπτύσσῃ διεξοδικῶς τὰ ἐπὶ μέρους ζητήματα, ἀλλὰ θίγει μόνον αὐτὰ δι' ὀλιγίστων λέξεων ἢ καὶ ὄλως ἀορίστως ὑπαινίσσεται αὐτὰ, εἶναι προφανές, ὅτι αἱ εἰς αὐτὰ ἀναφερόμεναι φράσεις καὶ λέξεις αὐτοῦ εἶναι, ἐν σχέσει πρὸς τὸ λοιπὸν ὕλικόν τῶν εἰκόνων, παρομοιώσεων καὶ ἄλλων ποιητικῶν ἰδιοτροπιῶν, τόσον ὀλίγαι, ὥστε, ἀλιευόμεναι πᾶσαι καὶ συμπαρατιθέμεναι, νὰ μὴ παρέχωσι τὸ ἀπαραίτητον ὕλικόν πρὸς συναρμολόγησιν συστήματος, ἐμφαίνοντος σαφῶς τὴν ἰδεολογίαν τοῦ ποιητοῦ ἐπὶ τῶν ἐπὶ μέρους ζητημάτων. Τούτου δοθέντος, δεόν νὰ ἔχῃ τις εἰσδύσῃ εἰς τὴν ψυχὴν αὐτὴν τοῦ ποιητοῦ καὶ νὰ

ἔχη σαφεστάτην εἰκόνα τοῦ συνόλου τῶν προβλημάτων τῆς ἐποχῆς του καὶ τῶν πολλαπλῶν ἐπ' αὐτὴν καὶ ἐξ αὐτῆς ἐπιδράσεων, ἵνα κατορθώσῃ, ὡς ὁ ἡμέτερος σ. ἐν τῇ προκειμένῃ πραγματείᾳ, νάναπληρώσῃ τὰ ἐλλείποντα καὶ νά συλλάβῃ εἰκόνα τῆς περιγραφομένης προσωπικότητος, σαφεστέραν ἀπλοῦ σκιαγραφήματος. Ἡ σπάνις, ἐξ ἄλλου, βοηθημάτων καὶ ἡ ἀνεπάρκεια αὐτῶν ἐπηύξανον τὰς μεθοδικὰς δυσχερείας, καθ' ὧν εἶχε νά παλαίσῃ ὁ ἡμέτερος σ. Ἐκ τῶν περὶ Γαβριὸλ γραψάντων, πρῶτος καὶ σπουδαιότατος διὰ τὴν ὄψιν, ἦν ἔδωκεν εἰς τὴν περὶ αὐτοῦ ἔρευναν τῆς ἐποχῆς του ὑπῆρξεν ὁ Γερμανὸς Leopold Dukes (1810 - 91), αἱ περὶ Γαβριὸλ ἔρευναι τοῦ ὁποῖου ἐν τούτοις ἀπεδείχθησαν ὑπὸ τῶν μεταγενεστέρων ἐντελῶς ἀχρηστοὶ διὰ τὴν ἐπιστήμην, ἅτε παραμορφοῦσαι τὴν ἀλήθειαν καὶ ἐστερημέναι ἀντικειμενικότητος. Καὶ διὰ μὲν τῶν ἐργασιῶν τοῦ M. Sachs ἐστράφη ἡ προσοχὴ τῆς ἐρεύνης ἐπὶ τὴν θρησκευτικὴν ποίησιν τοῦ Γαβριὸλ, διὰ δὲ τῆς σοβαρωτάτης ἀνακαλύψεως τοῦ ἐν Παρισίοις λογίου Salomon Munk, ἀποδείξαντος τὴν ταυτότητα τοῦ Avicbron, μέχρι τότε θεωρουμένου ὡς Ἄραβος ἢ Ἑλληνοσ Φιλοσόφου, μετὰ τοῦ ποιητοῦ Γαβριὸλ, μετεστράφη ἡ προσοχὴ τοῦ λογίου κόσμου διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ Munk ἀναλύσεως καὶ φιλοσοφικῆς ἀνακρίσεως τοῦ ἔργου τοῦ Γαβριὸλ «Πηγὴ ζωῆς» (μεκὼρ χαγ'εϊμ) ἐπὶ τὸ φιλοσοφικὸν καὶ ἀκολούθως ἐπὶ τὸ ποιητικὸν τοῦ Γαβριὸλ ἔργον. Ὁ ἐπιφανέστερος μελετητῆς τῆς προσωπικότητος καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γαβριὸλ καὶ ὁ αὐθεντικώτερος ἐκπρόσωπος τῆς περὶ αὐτοῦ κριτικῆς τοῦ ἰθ' αἰῶνος ὑπῆρξεν ὁ Geiger, οὗ τὴν ἄποψιν ὁμως, ὅτι ἡ σημασία τοῦ Γαβριὸλ ἔγκειται μάλιστα οὐχὶ ἐν τῇ θρησκευτικῇ, ἀλλ' ἐν τῇ βεβήλω αὐτοῦ ποιήσει ἀπορρίπτει ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη, παραδεχομένη ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετον. Τὴν διέξοδον ἐκ τοῦ «λαβυρίν» θου τούτου προχείρων κρίσεων ἐστερημένον ἐπιστημονικῆς βίας εὐρίσκει ὁ ἡμέτερος σ. εἰς τὴν αὐστηρὰν καὶ μεθοδικὴν ἀνάκρισιν τοῦ ὅλου ἔργου τοῦ Γαβριὸλ, ἐξ ἧς προκύπτει, ὅτι ἡ σημασία αὐτοῦ διὰ τὴν ἱστορίαν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ θρησκευάματος ἔγκειται μάλιστα ἐν τῇ θρησκευτικῇ αὐτοῦ ποιήσει.

Ἐξόριστος ὁ Ἰσραὴλ ἐν μέσῳ ξένων λαῶν καὶ θρησκειῶν φλέγεται ὑπὸ τοῦ πόθου τῆς ἐπανόδου εἰς τὴν πατρίαν κληρονομίαν. Ἀναπολῶν τὰς ἐνδόξους ἡμέρας τοῦ παρελθόντος, τὰς ἡμέρας τῆς βιβλικῆς αὐτοῦ Ἰστορίας, προσπαθεῖ νά συνεχίσῃ, ἐν τῇ ψυχῇ καὶ φαντασίᾳ, τὴν ζωὴν ἐκείνην, καὶ τοῦτο εἶναι τὸ κύριον χαρακτηριστικὸν τῆς «Γκαλούθ», ὡς μεταβιβλικῆς καταστάσεως. Ἄλλ' ἡ τοιαύτη προσκόλλησις τῆς ψυχῆς αὐτοῦ πρὸς παρελθόν, τελείως διάφορον καὶ κρεῖττον τοῦ ἐξωτερικοῦ περιβάλλοντος, ἐν ᾧ εἶναι ἐν τῷ παρόντι ὑποχρεωμένος νά ζῇ, ὁ διχασμὸς οὗτος ἐνός καὶ τοῦ αὐτοῦ Ἐγὼ εἰς, οὕτως εἰπεῖν, ἐσωτερικὸν ἐγὼ, ἀφωσιωμένον διὰ τῆς ἀναμνήσεως, τῆς προσευχῆς καὶ τηρήσεως τῶν πατρίων διατάξεων τῆς θρησκείας τῆς Βίβλου εἰς τὸ ἀπώτερον παρελθόν, καὶ εἰς ἐξωτερικὸν Ἐγὼ, ἀναστρεφόμενον μετὰ ξὺν λαῶν ξένων καὶ φαινομενικῶς μόνον εἰς αὐτοὺς ἀνήκον, ἐγέννα τὸ συναίσθημα πικρᾶς νοσταλγίας, ἀναζητούσης διέξοδον ἐκ τῆς πάλης ταύτης καὶ φερούσης κατ' ἀνάγκην οὐ μόνον θρησκευτικόν, ἀλλὰ καὶ ἔθνικιστικὸν χαρακτήρα. Καὶ ἦσαν μὲν αἱ ἀντιθέσεις αὗται ἥττον τραχεῖαι ἐν Ἰσρα-

νία, ὑπὸ τὴν διὰ τοῦς Ἰουδαίους εὐνοϊκωτάτην κατοχὴν τῶν Ἀράβων τελοῦσαν, ἢ ἐν ἄλλαις χώραις, ὅπου οὗτοι ἐπιέζοντο, ἐξ ἄλλου ἄμφω αὐτὴ ἢ ἀναγέννησις τῆς Ἰουδαϊκῆς λογοτεχνίας, ἢ εἰς τὴν ἀνθήσιν τοῦ ἀραβικοῦ πολιτισμοῦ ὀφειλομένη, ἐνεφάνισεν ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ τῆς Ἰσπανίας τὸ πρόβλημα τῆς Γκαλουθ ὑπὸ τὴν κλασικωτέραν αὐτοῦ μορφήν, ἧς ἐπιφανέστερος συστηματικὸς ἀντιπροσωπος εἶναι ὁ Γιεχουδά Χάλ Λεβεί (1086 - 1140). Καὶ αἱ εὐνοϊκώταται τῶν βιοτικῶν συνθηκῶν δὲν ὑπῆρξαν ποθ' ἱκαναὶ νά ἀφομοιώσωσι τὸν ἔξω τῆς Παλαιστίνης Ἰουδαϊσμόν τῆς Διασποράς πρὸς τὸ ἄλλοεθνὲς καὶ ἀλλόθρησκον περιβάλλον του. Ὄθεν ὁ κόσμος, ἐν ᾧ ζῆ ψυχικῶς ὁ Ἑβραῖος ἐν τῇ ἐξορίᾳ, εἶναι κόσμος κατὰ φαντασίαν, ἢ ζωὴ αὐτοῦ εἶναι κατ' οὐσίαν ζωὴ τῆς Βίβλου, διάφορος καὶ ἀντίθετος τῆς κατ' ἐπιφάνειαν ἐξωτερικῆς ζωῆς, καὶ ὁ διχασμὸς οὗτος ἀντικατοπτρίζεται καὶ εἰς τὴν γλώσσαν, δι' ἧς ἐκάστοτε ὁ Ἰουδαῖος λόγιος ἐξωτερικεύει τὸν κόσμον τῶν ἰδεῶν αὐτοῦ, ἀναλόγως τοῦ θρησκευτικοῦ ἢ βεβήλου χαρακτήρου, ὃν ἔχουσιν ἐκάστοτε αὐταί. Ἐκ τῆς ἰδεολογίας ταύτης ἐξηγεῖται τὸ λογοτεχνικὸν εἶδος τῶν Γκεουλῶθ, τῶν εἰς τὴν Γκαλουθ ἀφιερωμένων ᾠδῶν, καὶ παραβολαί, ᾧν γίνεται χρῆσις ἐν αὐταῖς πρὸς παραστατικώτερον χαρακτῆρισμον πιεζόντων καὶ πιεζομένων, εἰλημμένοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἐκ τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης. Πικρότερον τοῦ συναισθήματος τῆς ἐξορίας εἶναι τὸ συναισθημα τῆς ἀβεβαιότητος διὰ τὸ τέλος τῶν ἐξ αὐτῆς δεινῶν, ἧτις μαστίζει τὸν Ἰουδαϊσμόν τῆς Διασποράς καὶ τοῦ προβλήματος τούτου ἡ λύσις εὐρίσκεται ἐν τῇ περὶ ἁμαρτίας θεωρίᾳ. Σκοπὸς τῆς ἐξορίας εἶναι ἢ δι' αὐτῆς διαπαιδαγωγησις τοῦ λαοῦ, ὁ καθαρισμὸς αὐτοῦ καὶ ἡ ἐπάνοδος εἰς τὴν ἀγνότητα. Ἐντεῦθεν ἡ ἐλπίς ἐπὶ Θεὸν ἰώμενον, Θεὸν Σωτῆρα καὶ μεσσίαν Ἐλευθερωτὴν, ἐπὶ Θεόν, τὸν Θεὸν τῶν Πατέρων, ἐντεῦθεν καὶ ἡ τοῦ λόγου τροπὴ ἀπὸ τῆς Γκαλουθ ἐπὶ τὴν μεσσιανολογίαν.

Εἰς ταύτην ἀφεροῦται τὸ δευτέρον κεφάλαιον τῆς μετὰ χεῖρας πραγματείας, ἐν ᾧ αἱ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως ἀγχιστρευθεῖσαι ἐκ τῶν θρησκευτικῶν ποιημάτων τοῦ Γαβριὸλ ἀντιλήψεις αὐτοῦ περὶ τοῦ Μεσσίου οὐ μόνον ταξινομοῦνται συστηματικῶς, ἀλλὰ καὶ ἀνακρίνονται ὑπὸ τὸ πρῶσιμα τῶν κατ' ἐποχὰς δοξασιῶν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ περὶ Μεσσίου, περὶ χρόνου ἐπιφανείας αὐτοῦ καὶ περὶ τῶν συμβησομένων ἀμέσως τε πρὸ αὐτῆς καὶ κατ' αὐτήν. Ἐν σελ. 51, ὑποσημ. 1 σημειοῖ ὁ ἡμετέρος σ. ὡς γνωστὸς αὐτῷ ἐργασίας ἐκ τῶν εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς παρὰ τῷ Ἰσραὴλ μεσσιανικῆς ἰδέας ἀναφερομένων μόνον τὰς τῶν J. Greenstones καὶ Silver, ἐν ᾧ, ὡς γνωστόν, ἵνα μὴ ἀνατρέξωμεν εἰς τὸν Schöttgen (1742) καὶ αἱ μονογραφαί τῶν: A n g e r, Vorlesungen über die Geschichte der messianischen Idee, hrsg. von Krenkel (Berlin, 1873). C a s t e l l i, The futur life in rabbinical literature, ἐν Jewish Quarterly Review, I, 1889, p. 314 - 352. V e r n e s, Histoire des idées messianiques depuis Alexandre jusqu'à l'empereur Hadrien (Paris 1874). S c h ö n e f e l d, Ueber die messianische Hoffnung von 200 vor Christo bis gegen 50 nach Christo (Jena 1874). D r u m m o n d, The jewish Messiah, a critical History of the messianic idea among the Jesus from the rise of the Maccabees thro the closing of the Talmud (London 1877), ἔτι δὲ καὶ αἱ ἀναφερό-

μεναι εἰς τὸ ἐπίμαχον ἐτι σήμερον ἐν τῇ Ἐπιστήμῃ τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου ζήτημα τοῦ ἐν τοῖς δευτεροσηαίκοις ἕμνοις μνημονευομένου "Ebed Fg3" ἴδεν εἶναι ἠτιτονος σημασίας οὐδ' ἠχορηγεύθησαν διὰ τῶν νεωτέρων ἐργασιῶν, ὧν σπουδαιότητι ἢ κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1929 ἐκ τῶν καταλοίπων τοῦ ἀειμνήτου Hugo Gressmann ὑπὸ τοῦ Gunkel δημοσιευθεῖσα ὀγκώδης περὶ Μεσσίου μονογραφία τοῦ διασήμου ἐκείνου Παλαιοδιαθηκολόγου καὶ Ἀνατολιστοῦ. Εὐτυχῆς, ἐξ ἄλλου, ἢ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου συγγραφέως (σελ. 53, ὑποσημ. 6) ἐπὶ τὴν ψυχολογικὴν ἀνάλυσιν τῆς εἰς Μεσσίαν πίστεως τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐφαρμογὴ τῆς ψυχαναλυτικῆς μεθόδου τοῦ Signi. Freud. «Πᾶσα δοξασία - λέγει ὁ Freud - αἰωρεῖται μεταξὺ τριῶν ἐποχῶν κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς κυφορίας τῆς. Ἡ ψυχικὴ ἐργασία συνάπτεται πρὸς σύγχρονόν τινα ἐντύπωσιν, πρὸς ἀφορμὴν τινα ἐν τῷ παρόντι, δυναμένην νάφυπνιση ἕνα τῶν μεγάλων πόθων τοῦ ἀτόμου· τούτου ἀφυπνισθέντος, ἀνάγεται ἡ ψυχὴ εἰς σφαίρας ἀναμνήσεως προηγηθεισῶν περιόδων ζωῆς, καθ' ἃς πᾶς πόθος ἐξεπληροῦτο, ἀκολούθως δὲ πλάττει ἡ ψυχὴ προσδοκίαν περὶ τοῦ μέλλοντος, ὡς χρόνου ἐκπληρώσεως καὶ τοῦ ἐν τῷ παρόντι ἀφυπνισθέντος πόθου, προσδοκίας φανταστικῆς βεβαίως. Παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον κείνται παρ' ἄλληλα ἐπὶ μιᾷ γραμμῆς». Τὸ σχῆμα τοῦτο ἐφαρμόζει ὁ ἡμέτερος σ' ἐπὶ τὴν ἔννοιαν «Ἰουδαϊσμός», ὡς ὁμαδικὸν ἄτομον, σημειῶν: «Ὡς ἀφορμὴ ἐν τῷ παρόντι δύναται νά θεωρηθῆ ἢ ἐν διασπορᾷ καταστάσει (ἰδίᾳ συνθῆκαι πιστικαὶ διὰ τὸ Ἰουδαϊκὸν στοιχεῖον), ἧτις ἀφυπνίζει τὸν πρὸς λύτρωσιν καὶ ἀνύψωσιν πόθον, συνδεόμενον πρὸς τὴν ἀνάμνησιν τοῦ παρελθόντος, ἰδίᾳ δὲ τῆς ἐποχῆς τοῦ βασιλέως Δαυίδ, ὅτε ὁ πόθος οὗτος εἶχεν εὖρει τὴν ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ. Τέλος, ὁ ἐν τῷ παρόντι ἀφυπνισθεὶς πόθος πρὸς λύτρωσιν θά ἐκπληρωθῆ ἅμα τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς βασιλείας τοῦ μεσσίου ἐν τῷ μέλλοντι».

Αἱ περὶ τοῦ Μεσσίου ρῆσεις τοῦ Γαβριὸλ ἀναφέρονται εἰς τὰ ἐξῆς σημεία :

α') Εἰς προηγηθησομένην περίοδον θλίψεως, ὅφ' ἦν νοεῖται ἢ θλίψις τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Διασπορᾶς ἐπὶ τῇ ἐξορίᾳ αὐτοῦ ἐκ τοῦ θρησκευτικοῦ τοῦ κέντρου καὶ τῆς ἐθνικῆς του ἐστίας. Προφανῶς τὸ «τέλος» (καίτς) τῆς περιόδου ταύτης ἔσται ἅμα ἀρχὴ τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς. Τὸ τέλος τοῦτο προσδοκᾶται μετ' ἀνυπομονησίας, ἐκσώσεως πολλᾶκις εἰς γογγυσμούς, ἀλλ' ἢ ἐλπίς δὲν ἀπολείπει τὸν ἐκλεκτὸν λαὸν τοῦ Θεοῦ. Ἡ λόγφ τῶν ἀντιφατικῶν περὶ τοῦ καίτς ἡμ^h α^μ α^σία^λ χρονολογικῶν ὑπολογισμῶν ὕφεστώσα ἀπαγόρευσις παντός ὑπολογισμοῦ, τείνοντος εἰς τὸν ἀκριβῆ καθορισμὸν τοῦ «τέλους» τῆς θλίψεως περιόδου, συνυφαίνεται παρὰ τῷ Γαβριὸλ μετὰ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι τοιοῦτος ὑπολογισμὸς στερεεῖται παντελῶς σημασίας διὰ τὸν θρησκευτικὸν βίον, ἐν στενοτέροις ἐννοίᾳ. Ὁ Θεὸς προέγνων καὶ προώρισε τὸ χρονικὸν σημεῖον, καθ' ὃ θά λήξουν τὰ δεινὰ τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ του καὶ τοῦτο πρέπει νά ἦναι ἀρκετὸν δι' αὐτόν. Ἡ ὑπὸ τῆς παραδόσεως

1 : Πρὸβλ. Τὰ ἐν τῇ «Νέα Σιών», ἔτ. ΚΑ' (1929), τόμ. κδ', τευχ. Ε' (Μαΐου), σελ. 287 ἐν τῇ ἡμετέρᾳ πραγματείᾳ «Συμβολὴ εἰς τὴν Ἐπιστήμην τῆς Ἑβραϊκῆς Βίβλου» περὶ τοῦ ζητήματος τούτου εἰρημμένα.

καί, μετ' αὐτῆς, ὑπὸ τοῦ Γαβριὸλ ἀποκαταδοκία τοῦ «τέλους» τούτου ἐν μηνὶ Νισάν ἢ ἐν Σαββάτῳ, καὶ δὴ ἐν ἡμέσῳ μέλλοντι καὶ αἰφνιδίως, εἶναι εὐεξήγητος διὰ τὸν γνωρίζοντα τὴν νοουριαν τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ, ἢ τὴν ἐπίδρασιν ἀνιχνεύομεν καὶ ἐν τῇ ἐσχατολογίᾳ τῆς ΚΔ.

β') Εἰς τὰ γεγονότα τῆς μεσσιανικῆς ἐποχῆς. Μετὰ τὸν ὑπὸ τοῦ Ἀρχαγγέλου Μιχαὴλ καὶ τοῦ προφήτου Ἡλιοῦ εὐαγγελισμὸν τῆς ἐλεύσεως τοῦ Μεσσίου ἐν ταῖς ἐσχάταις ἐκείναις ἡμέραις, ἐπιστήσεται τὸ «τέλος». Ἡ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ἐγκειμένη ἀσθένεια τοῦ λαοῦ ἰαθήσεται δι' ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ ἢ ἐν τῇ ἐξορίᾳ ἐγκειμένη ἐξουθένησις καὶ δουλεία αὐτοῦ ἀρθήσεται διὰ τῆς ἀπελευθερώσεως καὶ οὕτως ἢ τοῦ Μεσσίου ἔλευσις γενήσεται τῷ τε λαῷ, τῷ «ἔθνει τῷ ἁγίῳ», καὶ τοῖς λαοῖς εἰς σημεῖον. Ἡ πανταχοῦ Διασπορὰ ἢ τε ζῶσα καὶ ἢ ἐκ νεκρῶν ἀναστησομένη συναχθήσεται ἐπὶ τὸ αὐτὸ καὶ ἀχθήσεται εἰς Ἱερουσαλὴμ εἰς δοξασμόν, οἱ δ' ἐχθροὶ παταχθήσονται καὶ συντριβήσονται. Ὡς δι' ἢ διασπορὰ ἐπῆλθεν ἅμα τῇ καταστροφῇ τοῦ ναοῦ, οὕτως ἢ ἀνοιχοδόμησις αὐτοῦ ἐν μέσῃ Ἱερουσαλὴμ ἔσται τὸ πρῶτον ἔργον τῆς ἐπισυναγωγῆς. Ὁ τοῦ Γχβ' ναὸς θάνοϊξῆ τὰς πύλας αὐτοῦ, ἀνασυνισταμέης τῆς ἀρχαίας λατρείας εἰς τὸ ἀρχαῖον αὐτῆς κάλλος. Ἡ ἀνακαινίσις αὕτη ἔσται πλέον ἐκδήλωσις πολιτικῆς ἀναγεννήσεως τοῦ Ἰσραήλ, ὅστις, τέως ὑποτελής τοῖς λαοῖς, θά ἄρξῃ αὐτῶν.

γ') Εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ Μεσσίου. Ἡ προσδοκία τῆς ἐλεύσεως αὐτοῦ ἐξ οἴκου Δαυὶδ ὀφείλεται ἔνθεν μὲν εἰς τὰς γνωστάς προφητείας τῆς Π. Δ., ἐτέρωθεν δὲ εἰς τὸν πόθον τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ τῆς Διασπορᾶς, ὅπως ἀνατεῖλωσι καὶ πάλιν αἱ ἡμέραι τῆς ἀκμῆς τῆς Ἰουδαϊκῆς Ἱστορίας, αἱ συμπιπτουσαι πρὸς τὴν ἀκμὴν τῆς βασιλείας τοῦ Δαυὶδ. Σαφῆς διάκρισις μεταξὺ Γχβ' καὶ Μεσσίου ἐν τῷ ἔργῳ τῆς ἀπολυτρώσεως δὲν παρατηρεῖται παρὰ Γαβριὸλ. Εἰς τὸ ἐρώτημα, τίς ἔσται ὁ λυτροπῆς ἢ τε ραββινικὴ Γραμματεία καὶ ὁ Ἰουδαϊσμός τῶν χρόνων τῆς ἀναγεννήσεως, μετ' αὐτοῦ δὲ καὶ ὁ Γαβριὸλ δίδουσι τὴν ἀπάντησιν: ὅτι μὲν ὁ Γχβ', ὅτι δὲ ὁ Μεσσίας, ὡς μεσίτης μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ὁ τοῦ Γχβ' ἐντολοδόχος. Εἰς ἀμφοτέρωθεν τὰς περιπτώσεις ὁ Θεὸς εἶναι ὁ spiritus rector τοῦ ἔργου τῆς ἀπολυτρώσεως, εἰς δὲ τὸν Μεσσίαν ἀποδίδονται χαρακτηρισμοί, προδίδοντες ἰσχυρὰν ἐπίδρασιν τοῦ Ἄσματος τῶν Ἀσμάτων ἐπὶ τὰς καὶ κατὰ τὴν ἐποχὴν ταύτην ἐσχατολογικὰς συζητήσεις.

Ἐκ πάντων τούτων καταφαίνεται ἡλίκη ἢ προσοχή, ἣς ἔτυχε καὶ ἐν τῇ ποιήσει τοῦ Γαβριὸλ ἢ Μεσσιανολογία. Θρησκευτικὸν ποιητὴν τῆς περιοπῆς αὐτοῦ εὐλογον ἦτο νάπασχολήσῃ καὶ τὸ περὶ ἁμαρτίας πρόβλημα, οὐ μόνον διὰ τὴν ἄμεσον συγγένειαν αὐτοῦ πρὸς τὸ μεσσιανικόν, ἀλλὰ καὶ διότι τὸ συναίσθημα τῆς ἁμαρτωλότητος τοῦ ἀνθρώπου, ὄντος ἀτελοῦς, τῆς θείας βοηθείας ἐπιδομένου, χαρακτηρίζει μάλιστα τὰς ἰσχυρὰς θρησκευτικὰς φύσεις, οἷα ἢ τοῦ Γαβριὸλ, ὃν ἐπιπροσθέτως διέκρινε καὶ ἰσχυρὸς πεσσιμισμός. Ὅντως δ' ὁ ἡμέτερος ποιητὴς ἀποδίδει εἰς τὸ πρόβλημα τῆς ἁμαρτίας ἰδιάζουσαν σημασίαν. Ἡ ἁμαρτία ἐγκείται ἐν τῇ συνειδητῇ ἀποστροφῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣτις πάλιν προϋποθέτει ἐλευθερίαν βουλήσεως πρὸς δράσιν σύμφωνον ἢ ἀσύμφωνον τῷ ἠθικῷ νόμῳ. Ὅμως ἐν τῷ

λίαν παραστατικῶ διαλόγῳ μεταξὺ τῶν δύο συστατικῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἐριζόντων περὶ τοῦ ὁπότερον ἐνέχεται πρότερον εἰς τὴν ἁμαρτίαν, προβάλλουσι σαφῆ τὸ ἴχνη νετερμινιστικῆς νοοτροπίας τοῦ ἡμετέρου ποιητοῦ, ἐφ' ὅσον, κατὰ τὸν διάλογον, ἕκαστον τῶν ἐριζόντων συστατικῶν ἀρνεῖται ἑαυτῷ τὴν εὐθύνην τῆς ἐνοχῆς. Τῆς ἀντιφάσεως ταύτης λύσις δὲν δίδεται σαφῆς ἐν τοῖς συγγράμμασι τοῦ Γαβριὸλ, πλὴν ἂν ὡς τοιαύτη θεωρηθῆ ἢ περὶ γαίτοσερ θεωρία αὐτοῦ, περὶ τῆς ἐν τῷ ὄλῳ δῆλα δὴ ἀνθρώπῳ ἐνυπαρχούσης καὶ κατ' ἀμφοτέρων αὐτοῦ τῶν συστατικῶν μαχομένης ἐμφύτου «κακῆς ροπῆς», εἰς ἣν εὐρίσκει πρόχειρον διέξοδον τὸ περὶ τῆς εὐθύνης τῆς ἁμαρτίας πρόβλημα παρὰ Γαβριὸλ. Πρόκειται περὶ τῆς ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἰσχυρᾶς ροπῆς πρὸς παρεμπόδισιν τῆς βελτιώσεως αὐτοῦ, πρὸς ματαιώσιν τῶν ἐπισωτηριᾶ προσπαθειῶν του, πρὸς κατάπνιξιν τοῦ θρησκευτικοῦ του συναισθήματος καὶ τῶν ἠθικῶν του ἀρχῶν, πρὸς ἄσιν τῶν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ ἐμφύτων ἠθικῶν πόθων. Τὴν ροπὴν ταύτην καθιστᾷ ἔτι ἰσχυροτέραν ἡ ἀνθρωπίνη ἀσθένεια. Ὁ ἀνθρωπος, ἐκ φόβου τῆς μελλούσης κρίσεως, μάχεται κατὰ τῆς ροπῆς ταύτης, «ξίφος δ' αὐτοῦ εἶναι ἡ Τωρά», κατὰ τὸν ποιητὴν, ἦτοι ἡ τήρησις τοῦ νόμου. Παρὰ τὰς προσπαθείας ὁμοῦ αὐτοῦ, ὁ ἀνθρωπος οὐδέποτε κατορθοῖ νὰ ἐξέλθῃ νικητῆς ἐκ τοῦ ἀγῶνος τούτου, ἐὰν μὴ τύχῃ τῆς θείας ἀρωγῆς. Ἡ θεία βοήθεια συνετίζει τὸν ἀνθρωπον πρωτίστως εἰς ἀναγνώρισιν, μελέτην καὶ ὁμολογίαν τῆς ἰδίας ἁμαρτωλότητος, ἡ αὐτανανγώρισις δ' αὕτη ἀποτελεῖ τὴν βάσιν καὶ ἀναγκαίαν προϋπόθεσιν τῆς σωτηρίας. Τῆς ὁμολογίας ταύτης δίδει ὁ ἡμέτερος ποιητῆς τὸν τύπον, συντεθειμένον ἐκ προτάσεων ἰσαριθμῶν πρὸς τὰ γράμματα τοῦ ἀλφαβήτου, ἐξ ἐκάστου τῶν ὁποίων ἀρχεται ἐκάστη, τύπον ἐν πολλοῖς ὅμοιον πρὸς τὸν κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ ἐξιλασμοῦ χρησιμοποιοῦμενον λειτουργικὸν τύπον προσευχῆς (βιβδούγ).

Ἐκ τῆς ἐννοίας τῆς ἁμαρτίας προκύπτει, ὅτι ἡ μετάνοια ἐγκείται εἰς τὴν ἀποκατάστασιν τῶν μεταξὺ Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων σχέσεων εἰς τὴν ἀρχικὴν ὁμαλότητα αὐτῶν, διὰ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν Θεόν. Ἡ ἐπιστροφή αὕτη ἀρχεται ἀπὸ τοῦ συναισθήματος τῆς αἰδοῦς ἐπὶ τοῖς ὁμολογημένοις ἁμαρτήμασι τοῦ παρελθόντος. Ὡς δ' ἡ ἐν τῇ Διασπορᾷ ἐξορία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ ἐκ τοῦ πατρῶου ἐδάφους (γαλοῦθ) ὑπῆρξεν ἡ συνέπεια τῆς ἁμαρτίας, οὕτω καὶ ἡ ἀληθῆς καὶ βαθεῖα μετάνοια θά ἐξῆ ὡς συνέπειαν τὴν ὑπὸ τοῦ παιδαγωγούντος Θεοῦ ἄσιν τῆς ποινῆς ταύτης. Ἐκ τούτω ἐγκείται ἡ παρὰ Γαβριὸλ συσχέτισις τῶν ἐννοιῶν γαλοῦθ καὶ ἁμαρτία. Ἡ γαλοῦθ εἶναι ζωντανὴ προτροπὴ πρὸς μετάνοιαν. Τὸν λαὸν βαρύνει νῦν ἡ ἐξορία, ὁ νόμος ἡμαυρῶθη διὰ τῶν ἁμαρτωλῶν παραβάσεων ἡ σωτηρία τοῦ λαοῦ καὶ ἡ ἐπαναφορὰ τοῦ κράτους τοῦ νόμου εἶναι, κατὰ τὸν ποιητὴν, αἱ δύο θεμελιώδεις σκέψεις πάσης προσευχῆς μετανοήσαντος πιστοῦ, ἐπικαλουμένου τὴν θεῖαν χάριν. Τῆς μετanoiας τὰ ἐλατήρια εἶναι δύο· τὸ μὲν ἡ διαρκῆς σκέψις τῆς ἐπερχομένης κρίσεως, τὸ δὲ ὁ φόβος τῆς αἰωνίου κολάσεως, τῆς ἐπιφυλασσομένης εἰς τοὺς ἀμετανοήτους, ἀμφοτέρων δὲ κρατεῖ ὁ φόβος τοῦ αἰφνιδίου θανάτου. Αἱ περὶ τοῦ τελευταίου τούτου ἀντιλήψεις τοῦ Γαβριὸλ ταυτίζονται πρὸς τὴν περὶ θανάτου διδασκαλίαν τῆς Π. Δ., ὁρι-

ζούσης αὐτὸν ὡς χωρισμὸν σώματος καὶ ψυχῆς. Εἰς λεπτομερείας τοῦ ζητή-
 ματος τούτου ὁ ἡμέτερος συγγραφεὺς δὲν εἰσέρχεται οὔτε λαμβάνει ὑπ' ὄψιν
 τὴν ὑπάρχουσαν ἀφθονὸν σχετικὴν βιβλιογραφίαν. Διὰ τὴν πεσσιμιστικὴν
 νοοτροπίαν τοῦ Γαβριὸλ εἶναι εὐνόητον, διὰ τί οὗτος θεωρεῖ τὸν χωρισμὸν
 τούτου ὡς ἐλευθέρωσιν καὶ λύτρωσιν τῆς ψυχῆς· ἂν ὁ κόσμος οὗτος ἦναι
 οὐδὲν ἄλλο ἄλλ' ἢ ὀδύνη καὶ θλίψις, ἢ ἐξ αὐτοῦ μετάστασις εἶναι μετάβα-
 σις ἀπὸ τῆς καταστάσεως ταύτης εἰς ἄλλην, ἢ· τὸ χαριόσυνον ἢ ὀδυνηρὸν
 ἐξαρτᾶται ἐκ τοῦ ἐπὶ τῆς γῆς ἐναρέτου ἢ μὴ βίου, ὃν διήνησεν ὁ ἄνθρωπος
 ἐν προσδοκίᾳ τοῦ αἰωνίου αὐτοῦ μέλλοντος. Καίτοι ὁ ἡμέτερος σ. δὲν ὑπό-
 πτευσε τὴν ἐν τοῖς προβλήμασι τούτοις ἐπίδρασιν πλατωνικῶν διδαγμάτων
 ἐπὶ τὸν Γαβριὸλ, ὅμως ἡμῖν φαίνεται αὕτη ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως. Ρη-
 τῶς παρομοιάζεται τὸ σῶμα πρὸς φυλακὴν, τὴν ἐξ ἧς ἀπολύτρωσιν προσδο-
 κᾷ ἐναγωνίως ἢ ἐγκάθειρκτος καὶ ἐν τῷ μετὰ τοῦ σώματος συνδέσμῳ ἀηδῖαν
 αἰσθανομένη ψυχῇ. Ἐν δὲ ταῦτα ὁ θάνατος ἦναι γλυκὺς, εἶναι ἐν ταύτῳ
 καὶ φοβερὸς διὰ τὸν τῆς κρίσεως φόβον, μειούμενον μόνον δι' ἐγκαίρου καὶ
 τελείας μετανοίας. Καὶ ἡ μὲν ἰουδαϊκὴ λογοτεχνία διακρίνει τρία εἶδη μελ-
 λούσης κρίσεως· τὴν πρὸ τοῦ θανάτου, τὴν ἐν τῇ παρουσίᾳ ζωῆ ἀνταπόδοσιν
 ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τῶν ἀγαθῶν ἢ κακῶν πράξεων, τὴν μετὰ θάνατον καὶ πρὸ
 τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν καὶ τὴν μετὰ τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν κρίσιν
 εἰς τὸ τέλος τῶν ἡμερῶν, τὴν παγκόσμιον κρίσιν. Ὁ δὲ Γαβριὸλ περὶ μὲν
 τοῦ πρώτου εἶδους τῆς κρίσεως ἤμισα ἐνδιαφέρεται—ἡ παρούσα ζωὴ ἀπα-
 σχολεῖ αὐτὸν μόνον διὰ τὴν ἐσχατολογικὴν αὐτῆς σημασίαν—περὶ δὲ τοῦ
 δευτέρου καὶ τρίτου μάλιστα, καὶ αἱ περὶ αὐτῶν ἀντιλήψεις αὐτοῦ ἀντλοῦν-
 ται κατὰ προτίμησιν ἐκ τῆς Π. Δ. Καὶ ὅτε μὲν περιγράφει κρινομένην μόνον
 τὴν ψυχὴν, ὁπότε ἔχει προφανῶς ὑπ' ὄψει τὸ δεύτερον τῆς κρίσεως εἶδος,
 τὸ πρὸ τῆς τῶν νεκρῶν ἀναστάσεως, ὅτε δὲ μετ' αὐτῆς καὶ τὸ σῶμα ὡς συν-
 υπεύθυνον, ὁπότε ἔχει ὑπ' ὄψει τὸ τρίτον εἶδος τῆς κρίσεως, καθ' ὃ αἱ
 ψυχαὶ θὰ ἔχωσιν ἐπανεῦρει τὰ ἐκ νεκρῶν ἀναστήσόμενα σώματα. Συστημα-
 τικὴν ἐν τούτοις ἀφήγησιν τῶν θεωριῶν τούτων δὲν παρέχει ὁ Γαβριὸλ,
 οὐδὲ δυνάμεθα νάναμεινωμεν τοιαύτην παρ' ἀνδρός, συγκεντροῦντος ὅλην
 αὐτοῦ τὴν προσοχὴν καὶ τὸ ἐνδιαφέρον οὐχὶ εἰς ἀφηρημένας διδασκαλίας,
 ἀλλ' εἰς τὴν πρακτικὴν κατεύθυνσιν, ἣν δεόν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ νά λαμβάνῃ
 ὁ ἄνθρωπος, ἵνα ζῇ συμφώνως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον καὶ παρασκευάξῃ τὸ
 αἰώνιον αὐτοῦ μέλλον. Ὑπὸ τὸ πρῖσμα δὲ τούτου ἐξετάζονται καὶ αἱ περὶ κολά-
 σεως σπεραδικῶς ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ ἐγκατεσπαρμένα δόξαι. Αἱ περὶ αὐτῆς
 ἀντιλήψεις ἐν τῇ Π. Δ. καὶ ἐν τοῖς μιδρασεῖμ καὶ τῇ παλαιότερᾳ ραββινικῇ
 γραμματείᾳ διαφέρουσι, ὡς γνωστόν. Ἐκεῖ μὲν παρίστανται οἱ νεκροὶ
 συνεχίζοντες τὸν ἐπὶ γῆς ἀμαρτωλῶν αὐτῶν βίον ἐν τῷ σεῶλ, ἐξ οὗ οὐδεμία
 ἐπικοινωνία μετὰ τοῦ θεοῦ εἶναι δυνατὴ οὐδέ τις βελτίωσις ἐλπίζεται τῆς
 καταστάσεως αὐτῶν, ἐνταῦθα δὲ θεωρεῖται ἡ κόλασις ὡς τόπος σκοτεινὸς
 καθαρισμοῦ τοῦ ἀμαρτωλοῦ διὰ φλογῶν καὶ βασάνων πρὸς σωτηρίαν καὶ
 λύτρωσιν αὐτοῦ. Ἀπὸ τοῦ θ' αἰῶνος καὶ ἐξῆς ἀναξῆ ἢ περὶ αἰωνιότητος
 τῆς κολάσεως δόξα, οἷαν ἀντιπροσωπεύει καὶ ὁ Γαβριὸλ. Σῶμα καὶ ψυχὴ
 τοῦ ἀμετανοήτου ἀμαρτωλοῦ καταποθήσονται ἐν ὀδύναις ὑπὸ τοῦ πυρός,

ἐν ᾧ τὸν ἐγκαίρως καὶ ἐντελῶς μετανοήσαντα ἀναμένει ὁ παράδεισος, χαρᾶ-
κτηριστικὸς καὶ ὑπὸ τοῦ Γαβριὸλ ὡς κατ' ἐξοχὴν τόπος ἡσυχίας, ξένος
πόνων καὶ θλίψεων, πλήρης, χαρᾶς, καὶ δόξης εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐκ τῆς μετα-
νοίας ἄρα ἐξαγῆται τὸ αἰῶνον μέλλον πάσης ἀνθρωπίνης ὑπάρξεως, μετα-
νοίας, ἐχρῦσης, παρὰ Γαβριὸλ ἰσχυρὸν ἀτηρικὸν χαρακτήρα. Τῆς μετανοίας
ἀντικειμενικὸς σκοπὸς εἶναι ὁ ἐξυλασμός, ἡ ἐπίτευξις τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ
ἀφέσεως τῶν ἁμαρτιῶν καὶ τῆς ἄρσεως τῶν συνεπειῶν αὐτῶν, ἥτοι κυρίως
τῆς ἐξορίας καὶ τῶν ἐξ αὐτῆς ταπεινώσεων.

Ὅτι τέλος ἐν θρησκευτικῇ ποιήσει κλασσικοῦ τύπου, ἐχούση μάλιστα ὡς
πυρῆνα τὸ γεγονός τῆς ἐκ τῆς πατροφῆς γῆς διασποράς τοῦ κατὰ τοῦ Θεοῦ,
δι' ἀπομακρύνσεως ἀπὸ τῆς πατροφῆς θρησκείας τοῦ νόμου, ἁμαρτήσαντος
Ἰσραὴλ, καὶ ἐμπεφορημένη τοῦ πρὸς λύτρωσιν πόθου, οἷα ἡ τοῦ Γαβριὸλ,
δὲν ἠδύνατο νὰ μείνῃ ἄδικτον καὶ τὸ περὶ Θεοῦ πρόβλημα, παντί που δῆλον.
Τι ἄλλο στηρίζει τὸν ἐκλεκτὸν τοῦ Θεοῦ λαὸν ἐν τῇ πικρᾷ δοκιμασίᾳ τῆς
γαλοῦθ ἂν μὴ ἡ γλυκεία ἐλπίς ἐπὶ τὸν Θεόν, ἐπὶ Θεὸν λυτρωτὴν, εἰσα-
κούοντα τῶν μετανοούντων ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ, ἀφ' οὗ ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ
τηλικαύτην ἤδη ἔσχεν ἱκανοποίησιν διὰ τὴν ἐκ τῆς ἁμαρτίας προσβολήν;
Ἄν ἡ ἰδιόρρυθμος θρησκευτικὴ ποίησις τοῦ Γαβριὸλ, μὴ θίγουσα τὸ περὶ
Θεοῦ πρόβλημα, θὰ ἦτο ἀτελής, εἶναι ἐξ ἄλλου προδήλον, ὅτι ὁ Γαβριὸλ,
παρὰ τὸ φιλοσοφικὸν ἀνάστημα αὐτοῦ καὶ τὴν βαθυστόχαστον ἔρευναν, εἰς
ἣν ὑπέβαλλεν ἡ ἠδύνατο νὰ ὑποβάλλῃ τὰ θρησκευτικὰ καὶ ἄλλα προβλήματα
τῆς ἐποχῆς του, δὲν ἠδύνατο ἐν τοῖς ποιήμασιν αὐτοῦ νὰ εἰσέλθῃ εἰς θεο-
λογικὸς δογματισμὸς συστηματικῆς τύσεως. Ἐν τῇ ἐξελίξει ἄρα τῶν περὶ
Θεοῦ ἀντιλήψεων, οἷαν ἐγγώρισε καὶ ἡ ἱστορία τῆς Ἰουδαϊκῆς θρησκείας
διὰ μέσου τῶν αἰῶνων¹, δὲν ἀντιπροσωπεύει ὁ Γαβριὸλ νέας θέσεις, δια-
φόρους τῶν τέως γνωστών. Ὅ,τι ἔχει νὰ εἴπῃ περὶ τοῦ Θεοῦ, εἶναι, ὅτι
οὗτος εἶναι ἀπειρος καὶ ἀνεξερευνήτος, ἐν δὲ τῇ καὶ ἄλλως ματαίᾳ προσπα-
θείᾳ πρὸς καθορισμὸν τῆς οὐσίας αὐτοῦ ἔγκειται ἡ εἰς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ
Γαβριὸλ ἀπόδοσις πλείστων ἐπιθέτων καὶ ἰδιοτήτων, ὑπολειπομένων καὶ ἐν
τῷ συνόλῳ αὐτῶν ὀλοκληρωτικῆς ἀποδόσεως τῆς περὶ Θεοῦ ἐννοίας. Μόνον
διὰ τῆς θείας χάριτος δύναται ἡ σμικρότης καὶ μηδαμινότης τοῦ ἀνθρώπου—
καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον ποιητὴν—νὰ συλλάβῃ ἰδέαν τινὰ τῆς οὐσίας τοῦ θείου.
Διὰ τὴν ρύθμισιν τοῦ πρακτικοῦ θρησκευτικοῦ βίου, ἥτις μάλιστα ἐνδιέφερε
τὸν Γαβριὸλ, σημασίαν ἔχουσι μόνον αἱ ἰδιότητες τοῦ Θεοῦ, ὡς εἰσακούοντος
τῶν προσευχῶν καὶ συγχωροῦντος τὰς ἁμαρτίας. Αἱ ἰδιότητες ὁμοῦς αὐταί

1 Ὡς νεωτάτην πραγματείαν περὶ τῆς ἐν τῇ Π. Δ. ἐξελίξεως τῆς περὶ
Θεοῦ ἰδέας, σημειοὶ ὁ ἡμέτερος σ. (σελ. 142, ὑπόσημ. 1) μόνον τὴν τοῦ
Pace (1924). Κατὰ δύο, ἐν τούτοις, ἔτη νεωτέρα αὐτῆς εἰνὰ ἡ τοῦ H u g o
G r e s s m a n n, The development of the Idea of God in the Old Testament
(London, Friends book Centre 1926). Ἡ τῇ τοῦ Pace σύγχρονος πραγματεία
τοῦ R e v. M. B r o s s T h o m a s, The biblical Idea of God. Lectures
delivered before lake forest College on the foundation of the late William
Bross (New York, Charles Scribner's S's 1924) δὲν διακρίνεται ἐπὶ ἐπιστη-
μονικῇ ἀυστηρότητι.

ἐνασχοῦνται μόνον ἐπὶ τοὺς ταπεινοὺς τὴν καρδίαν, τοὺς συνοδεύοντας τὰς προσευχὰς τῆς μετανοίας αὐτῶν δι' ἀφθόνων δακρῶν. Αἱ ἀντιλήψεις αὗται διήκουσι δι' ὅλης τῆς θρησκευτικῆς ποιήσεως τοῦ Γαβριὸλ Ἡ προσευχῆ, ἐν τῇ περιόδῳ τῆς Διασποράς, σιερούμενης τοῦ Ναοῦ καὶ τοῦ Θυσιαστηρίου, ἀντικαθιστᾷ τὰς ἐν τῷ Ναῷ τοῦ Σολομῶντος θυσίας τῶν παλαιῶν ἡμερῶν τῆς ἀκμῆς τῆς Ἰσραηλιτικῆς θρησκείας. Συνήθεις εἰς τὴν Ἱστορίαν τῶν Θρησκευμάτων εἶναι αἱ παρὰ Γαβριὸλ ἀντιλήψεις, ὅτι προσευχῆς κανονικῶς ἀναπεμπομένης ἔχει καθῆκον ὁ Θεὸς νὰ εἰσακούσῃ· τὸ καθῆκον ὅμως τοῦτο νοεῖται ὡς ἐνάσκησις τῆς θείας χάριτος. Δι' ὃ ἡ οὐσία τῆς προσευχῆς ἔγκειται παρὰ Γαβριὸλ ἐν τῇ ἐπικλήσει τῆς θείας Χάριτος, οὐχὶ δὲ ἐν τῇ διεκδικήσει τοῦ δικαιώματος τῆς εἰσακούσεως. Δύο δὲ εἶναι οἱ χαρακτῆρες τῶν παρὰ Γαβριὸλ τύπων προσευχῆς ἐνθην μὲν ἡ ἀνάμνησις τῶν εὐεργετημάτων τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν Ἰσραὴλ κατὰ δυσκόλους περιστάσεις τῆς προτέρας ἱστορίας αὐτοῦ, ἐτέρωθεν δὲ ἡ πρὸς τὸν Θεὸν ὑπόμνησις τῶν μεγαλοεργημάτων, αἵτινα ἐπετέλεσαν οἱ ἥρωες τοῦ ἐκλεκτοῦ λαοῦ πρὸς εὐδῶσιν τῶν ὑπὲρ αὐτοῦ σχεδίων τοῦ Θεοῦ.

Ἀθῆναι Μάρτιος 1930

ΛΕΩΝ. Γ. ΦΙΛΙΠΠΙΔΗΣ

Hieromoine Pierre, du Prieuré d'Amay-sur-Meuse, L' Union de l'Orient avec Rome, une controverse recent, Correspondance échangé entre S. B. Monseigneur Chrysostome Papadopoulos, Archevêque Orthodoxe d' Athenes et de toute la Grèce, et Monseigneur Georges Calavassy, Evêque Catholique des Grece de tite byzantin, à Constantinople et en Grèce. Introduction et traduction. Roma (Orientalia Christiana, vol. XVIII-1.) 1930. Παράτιθενται ἐν μεταφράσει αἱ ἀνταλλαγῆσαι μεταξὺ τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν καὶ τοῦ υἱνίτου Ἐπισκόπου Γεωργίου Χαλβατζῆ ἐπιστολαί. Εἰς σχόλιά τινα καὶ παρατηρήσεις τῆς ἀνωτέρω ἐκδόσεως ἐπιφυλασόμεθα ν' ἀπαντήσωμεν.

Δημ. Σίμου Μπαλάνου, τακτικοῦ Καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου, Πατρολογία (Οἱ ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες καὶ συγγραφεῖς τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων, ἐν Ἀθήναις 1930, σ. 610.

Ὁ καθηγητὴς τῆς Πατρολογίας ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν κ. Δημ. Σίμου Μπαλάνος ἐδημοσίευσεν τὸ ἀνωτέρω σύγγραμμα κυρίως μὲν χάριν τῶν φοιτητῶν, ἀλλὰ καὶ χάριν εὐρυτέρου κύκλου ἀναγνοστών, ἐνδιαφερομένων περὶ τῆς χριστιανικῆς φιλολογίας. Συμπεριέλαβεν ἐν αὐτῷ τοὺς Πατέρας καὶ Διδασκάλους τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων, λαβὼν μὲν ὑπ' ὄψιν τὰς σπουδαιότερας ἐπιστημονικὰς πατρολογικὰς ἐργασίας, ἀλλὰ στηριχθεὶς κυρίως ἐπὶ τῆς ἐνδελεχοῦς μελέτης τῶν συγγραμμάτων αὐτῶν. Ἀπέφυγε τὴν ἄσκοπον συσσώρευσιν βιβλιογραφικῶν παραπομπῶν, τὴν ἀναγραφὴν λεπτομερειῶν ὅλως ἀδιαφόρων καὶ τὴν παράθεσιν γνωμῶν ὅλως προσωπικῶν καὶ ἀστηρικτῶν, προσπαθῆσας δι' ἀντικειμενικῆς ἐκθέσεως καὶ διὰ περιεκτικῶν, ἀλλ' ἀκριβῶν καὶ εὐστόχων πάντοτε περιλήψεων τοῦ περιεχομένου τῶν συγγραμμάτων καὶ ὑποβηθητικῶν κρίσεων καὶ χαρακτηρισμῶν τῶν συγγραφέων. νὰ παρὰσχῃ ζῶσαν εἰκόνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς φιλολογικῆς κινήσεως τῶν ὀκτῶ πρώτων αἰώνων. Ὁ κ. Μπαλάνος ἐπέτυχεν πλήρως τοῦ ἐπιδιωχθέντος σκοποῦ.

Ὁ Ἕλληνα φοιτητὴ τοῦ Πανεπιστημίου ἔχει ἤδη ἄριστον δοκίμιον Πατρολογίας διὰ τὰς μελέτας αὐτοῦ καὶ διὰ τὴν καθοδήγησιν πρὸς πατρολογικὰς ἐρεῦνας, ἀλλ' ἔχει καὶ ὁ Ἕλληνα ἀναγνώστης συνοπτικὴν μὲν ἀλλ' ἀπηχοιβωμένην ἐπιστημονικὴν ἱστορίαν τῆς χριστιανικῆς φιλολογίας τῶν χρόνων τῆς μεγάλης αὐτῆς ἀκμῆς.

R. Heibing, Die Kasussyntax der Verba bei den Septuaginta ἐκ σελ. XXIV+328. Göttingen 1928.

Ὁ συγγραφεὺς τοῦ μετὰ χεῖρας βιβλίου, ὅστις τυγχάνει γυμνασιάρχης τοῦ ἐν Lehr τοῦ Baden Mädchenrealschule, εἶνε γνωστὸς εἰς τοὺς φιλολόγους καὶ τοὺς ἐρευνητὰς τῆς ἑλληνικῆς Βίβλου δι' ἄλλων τε ἔργων καὶ διὰ καὶ διὰ τῆς ἐν ἔτει 1907 ἐκδοθείσης λαμπρᾶς Γραμματικῆς τῶν Ο' (Laut und Wortlehre). Μετὰ τὴν ἐκδοσιν τῆς Γραμματικῆς ἐκείνης προοιτίθετο καὶ παρεσκευάζετο νὰ δημοσιεύσῃ τὸ ἐναγωνίως ὑπὸ τῶν εἰδικῶν ἀναμενόμενον *Συντακτικὸν τῶν Ο'*; ἀντὶ τοῦ ὁποίου περιορίσθη εἰς τὴν δημοσίευσιν τοῦ παρόντος βιβλίου, ὅπερ πραγματεύεται τὰ τῆς συντάξεως τῶν ῥημάτων παρὰ τοῖς Ο', ἐπειδὴ, ὡς παρατηρεῖ ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τοῦ βιβλίου τούτου, προβλέπει ὅτι λόγῳ ἡλικίας καὶ ἐπαγγελματικῶν ἀσχολιῶν καὶ ἄλλων περιστάσεων δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ ἀγάγῃ εἰς πέρας τὸ ἔργον ἐκεῖνο. Τὸ νέον βιβλίον τοῦ Heibing ἀποτελεῖ πράγματι συμβολὴν σπουδαίαν εἰς τε τὸ περὶ ἑβραϊσμῶν ζήτημα καὶ εἰς τὴν σύνταξιν τῆς κοινῆς, ἧς μνημεῖον, ἂν καὶ οὐχὶ ἀκραιφνέστατον, ἀποτελεῖ ἡ τῶν Ο' μεταφράσις. Ἡ δὲ βιβλικὴ ἐπιστήμη πρέπει τὰ εἶναι εὐγνώμων εἰς τὸν διαπρεπῆ φιλόλογον, ὅστις ἐχάρισεν εἰς αὐτὴν δύο σπουδαιότατα βοηθήματα διὰ τὰς γλωσσικὰς ἐρεῦνας καὶ σημαντικὴν ἔδωκεν εἰς αὐτὰς ὠθησιν. Εὐχόμεθα δὲ ὅπως παρακαμφθῶσι πάντα τὰ ἐμπόδια καὶ λάβῃ καιρὸν οὗτος τε καὶ ὁ Ἄγγλος Thackeray νὰ συμπληρώσωσι τὰς ἑαυτῶν Γραμματικὰς τῶν Ο' διὰ τῆς ἐκδόσεως καὶ τοῦ Συντακτικοῦ τῶν Ο', ἂν καὶ νομίζομεν, ὅτι δὲν θὰ εἶναι εὐκόλον νὰ γραφῇ ἄριστον τοιοῦτον Συντακτικὸν πρὸ τοῦ νὰ γίνωσιν ἐπὶ μέρους ἐργασίαι ἐπὶ τῆς γλώσσης ἐνὸς ἐκάστου τῶν βιβλίων τῶν Ο', κατὰ τὸ παράδειγμα τῆς ἐργασίας τοῦ Huber ἐπὶ τοῦ Λευϊτικοῦ (1916).

Π. Ι. Μ.

H. Lietzmann, Zwei Notizen zu Paulus (Sonderausgabe aus den Sitzungsberichten der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Phil. Hist. Klasse 1930 VIII). Ἐν τῇ α' τῶν ἐνταῦθα περιεχομένων ἐπιστημονικῶν ἀνακοινώσεων τοῦ ὁ σοφὸς τοῦ Βερολίνου ἐρευνητῆς προσάγει ἐνδιαφέροντα παράλληλα χωρία ὑπὲρ τῆς ἤδη ὑπὸ τοῦ I. Χρυσοστόμου ἐξενεχθείσης <κοικουμενικῆς> ἐκδοχῆς τοῦ Α' Κορινθ. α' 2β <σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ Κ. ἡμῶν Ἰ. Χ. ἐν παντὶ τόπῳ κλπ.>, ὅπερ χωρίον πολλαχῶς παρεξηγήθη, ὑπὸ δὲ τῶν J. Weiss καὶ Harnack ὡς παρεμβολὴ ἐξελήφθη. Τὰ παράλληλα δὲ ταῦτα παραλαμβάνει ἀπὸ δύο ἑβραϊκῶν ἐπιγραφῶν ἀνευρεθεισῶν ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Κέφρ-Μπιρμ (βορειοδυτ. τῆς λίμνης Γεννησαρέτ) καὶ τοῦ παρ' αὐτὴν κειμένου χωρίου Ἀλμά. <Εἰρήνη ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ τοῦ λαοῦ Ἰσραὴλ κλπ.>. Ἐν δὲ τῇ β' ἀνακοινώσει ἐπὶ τῇ βάσει χωρίων τινῶν τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Παύλου εἰκάξει περὶ διαφόρων πορειῶν τοῦ Ἀπ. Πέτρου.

Π. Ι. Μ.

Brooke, Mc Lean and Thackeray *The O. Testament in Greek*. Ἐξεδόθη τὸ Vol. II Part II τῆς μεγάλης ταύτης ἐκδόσεως τῶν Ὁ περιέχον τὴν Γ' καὶ Δ' Βασιλείων. Cambridge 1930. Π I M.

Χρυσοστόμου Παπαδοπούλου, Ἀρχιεπ. Ἀθηνῶν, Ὁ Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος β' (1276-1316). Ἀνατύπωσις ἐκ τῆς Ἐπιτηρίδος τῶν Βυζαντινῶν σπουδῶν, Ἀθ. 1929. Ἀποκρούεται ἐν ἀρχῇ ἡ γνώμη τοῦ ῥώσου Chr. Lorange ἰσχυρισθέντος ὅτι μεταξὺ τῶν Πατριαρχῶν Ἀλεξανδρείας Εὐσταθίου (813-817) καὶ Χριστοφόρου (817-841) ἐχορηγήσασιν Πατριάρχης Ἀλεξανδρείας Ἀθανάσιος β' καὶ ἀποδεικνύων ὅτι ὑπὸ τὸ ὄνομα τοῦτο ὑπέγραψε Πατριάρχης κατὰ τὰ ἔτη 1276-1316, ἐκτίθησι τὴν δρᾶσιν αὐτοῦ.

Ἰεζεκιήλ Θεσσαλιώτιδος καὶ Φαναριοφερσάλων, Αἱ δύο φιλοσοφικαὶ γνῶμαι τοῦ Διδασκάλου Ἀποστόλου Μακρόκη. (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ «Ἐκκλησ. Φάρου» Ἀλεξανδρείας), Ἀθ. 1929. Ἐκτίθεται ἡ περὶ τρισυνθέτου θεωρία τοῦ Ἀπ. Μακρόκη καὶ αἱ κατ' αὐτῆς ἐνστάσεις.

Β. Μυστακίδου, Μητροπόλις Ἄπρου καὶ Μητροπολίτης Ἄπρου, Ἰωάννης Καλέκας, Οἰκον. Πατριάρχης Ἀπρηνός, Μανουήλ Καλέκας (ἐκ τῶν «Θρακιῶν» τομ. Β'). Ἐν Ἀθήναις 1929.

Κ. Δ. Τριανταφυλλοπούλου, Βυζαντινὸν Δίκαιον (Ἀπόσπασμα ἐκ τῆς Μ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας) Ἀθήναι 1929.

Ν. Ι. Δούβαρι, Ὁ Γκαίτε ὡς θρησκευτικὴ προσωπικότης, Ἀθ. 1929.

Γ. Σωτηρίου, Ἡ τέχνη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν Τριῶν Ἱεραρχῶν. Σχέσις τέχνης καὶ θρησκείας. Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου, Ἀθ. 1929.

Ivane Spiegariof, Σχέσεις μεταξὺ τῆς Βουλγαρικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ἄλλων Ὁρθοδόξων Ἐκκλησιῶν μετὰ τὸ σχίσμα (βουλγαριστί). Ἐν Σόφια 1929.

Χρήστου Ἀνδρούτσου. Συμβολικὴ ἐξ ἐπάφους ὀρθοδόξου, Ἐκδ. β' ἐπιμημένη. Ἀθ. 1930

Π. Ν. Τρεμπέλα, Ἡ ἠθικὴ τελειότης τοῦ Χριστοῦ κατὰ τὸ ἀνθρώπινον, Ἀθ. 1930.

Γ. Δεληγιάννη Καθηγητοῦ, Ἡ ἱερὰ Μονὴ Ἐλώνης ἐν Κυνουρίῳ. Ἱστορικὴ ἔρευνα (Ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ Δελτίου τῆς Ἐθν. Ἐταιρείας) Ἀθ. 1930.

Prof. Teodor M. Popescu, Natura si caracterul Uniatiei. Uniatii in Grecia. (Μεταφρασις τῶν περὶ οὐνίας ἐπιστολῶν τοῦ Μακ. Ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσοστόμου) ἐν τῷ περιοδικῷ Biserica orthodoxa Româna, Bucuresti Νοέμβριος 1929, σ. 975—984. Δεκέμβριος 1929, σ. 1097—1110, Ἰανουάριος 1930, σ. 24—34.

—*Παν. Μπρατσιώτου, Οἱ τρεῖς Ἱεράρχαι καὶ τὸ κοινωνικὸν πρόβλημα. Λόγος εἰς τὸ μνημόσυνον τῶν ἱδρυτῶν, εὐεργετῶν καὶ καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθ. 1930.*

—*Γ. Α. Ἀρβανιτάκη, Γερμανὸς Ἀφθονίδης. Ὁ τελευταῖος τῶν Βυζαντινῶν λογίων. Ἀθ. 1929.*

Jean B. Papadopoulos, Les palais et les Eglises des Blanches, Athènes 1928.

E. B a r n i k o l, Die vorchristliche und nachchristliche Zeit des Paulus, Kiel 1929.

A l e x. S h e r b e r Septuaginta Probleme I. (Beifr. zur Wissenschaft von A und N. Testament)—Σελ. 101 Stuttgart 1929.

Ἐν τῷ Α' τῆς τριμεροῦς ταύτης πραγματείας μέρει, τῷ καὶ σπουδαιότερω, ὅπερ ἐπιγράφεται Zur Klassifikation der LXX—Handschriften (1—54), ὁ σ. εἰσηγεῖται νέον κριτήριον κατατάξεως τῶν χειρογράφων τῶν Ο'. τ. ῥ. σπάνια ἔβρ. κύρια ὀνόματα, ἅμια, ἠχοῦντα ὅλως ξενοτρόπως εἰς τὰ ὅτα τῶν μεταφραστῶν καὶ μηχανικῶς μεταγραφέντα, παρεμορφώθησαν σὺν τῷ χρόνῳ διὰ παντοίων ἀντιγραφικῶν σφαλμάτων καὶ κατέστησαν ἀγνώριστα. Ἐν δὲ τῷ Β' μέρει τῷ ἐπιγραφομένῳ Die Septuaginta als Übersetzung (58—80) παραθέτει μετάφρασιν τῶν 28, 29 καὶ 48 κεφ. τῆς Γενέσεως ἐκ τοῦ κειμένου τῶν Ο' τῆς μεγάλης ἐκδόσεως τοῦ Cambridge εἰς τὴν ἑβραϊκὴν, ἔτι δὲ καὶ μετάφρασιν τῶν ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτῃ σημειουμένων διαφορουσῶν γραφῶν τῶν Ο'. Τέλος ἐν τῷ Γ' μέρει τῷ ἐπιγραφομένῳ Die zwei Septuaginta texte zum Psalter (81—97) ἀναφερόμενος εἰς τὴν ὑπὸ τοῦ Rahlfs γενομένην διάκρισιν δύο κειμένων τοῦ ψαλτηρίου τῶν Ο', ὑποστηρίζει ὅτι αἱ ὑπ' ἐκείνου σημειωθείσαι χαρακτηριστικαὶ διαφοραὶ γραφαὶ χαρακτηρίζουσι κυρίως τὰ ἔβρ. πρωτότυπα τῶν Ο' καὶ οὐχὶ αὐτοὺς τοὺς Ο'. Ἐπακολουθεῖ πίναξ βιβλικῶν χωρίων (98—101). Ἡ ἐργασία τοῦ κ. Spierier ἀποτελεῖ φιλότιμον καὶ ἀξίαν προσοχῆς προσπάθειαν πρὸς διαφώτισιν προβλημάτων τῶν Ο', προσπάθειαν ὅμως πόρρω ἀπέχουσαν τοῦ νὰ εἶναι ἱκανοποιητικὴ

Π. Ι. Μ.

R e v u e B i b l i q u e. Ἐξεδόθησαν τὰ ὑπ' ἀριθ. 1 καὶ 2 τεύχη (1929) τοῦ ἐπὶ 39 ἔτη ἐκδιδομένου καὶ ὑπὸ τῆς ἐν Ἱερουσαλὴμ σχολῆς βιβλικῶν σπουδῶν καὶ ὑπὸ τὴν πεπνυμένην διεύθυνσιν τοῦ Lagrange διατελοῦντος βιβλικοῦ τούτου περιοδικοῦ. Περιέχουσι πρὸς τοῖς ἄλλοις πραγματείας τοῦ Legrange περὶ τοῦ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου καὶ τοῦ Ἰησοῦ κατὰ τὸ σλαβικὸν κείμενον τοῦ Ἰουδ. Πολέμου τοῦ Ἰωσήπου καὶ περὶ τῆς δαμηλείου προφητείας τῶν 79 ἑβδομάδων, τοῦ Dhorme περὶ Ἀμορραίων, τοῦ Buzy περὶ τοῦ ἀπαλλοττος προβάτου, χρονικά περὶ διαφόρων ἀνασκαφῶν, πλούσιον βιβλιογραφικὸν καὶ κριτικὸν δελτίον κ. ἄ.

Π. Ι. Μ.